

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Rudolf Riedinger, Pseudo-Kaisarios. Überlieferungsgeschichte und Verfasserfrage. (Byzantinisches Archiv. Heft 12). C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1969 σ. X+471 (19 φωτοτυπία τῶν χρησιμοποιηθέντων χφφ.).

1. Ἐν τῷ Θ' Διεθνεί Συνεδρίῳ Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ (12-25 Ἀπριλίου 1953) προέβην εἰς ἀνακοίνωσιν με θέμα: «Ποῖος ὁ συντάκτης τοῦ τετραμεροῦς Διαλόγου τοῦ Ψευδο-Καισαρίου Ναζιανζηνού;» (Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν ΚΓ' τόμ. [1953] 261-279 τῆς Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν, «Κανίσκιον Φαίδωνι Ι. Κουκουλέν»). Ἐν σημειώσει ἔγραψον καὶ τὰ καὶ σήμερον διασαφηνίζοντα τὴν θέσιν τοῦ ἄλλου προβλήματος: «Ὀλίγας ὥρας πρὸ τῆς ἀνακοινώσεώς μου ὁ φίλος συνάδελφος ἐν Ῥώμῃ (ἀοίδιμος νῦν!) C. Giannelli μοι συνέστησε τὸν ἐκ Βελιγραδίου Δρα F. Barisic, ὅστις μοι ἐπέδωκεν ἀνάτυπον μελέτης του, φερούσης ἐκτὸς τοῦ σερβικοῦ καὶ τὸν λατινικὸν τίτλον: Quando et ubi Pseudo-Caesarii Dialogi compositi sint quaeritur (Βελιγράδιον 1952 σ. 23). Ἐκ τῆς ἐν τέλει λατινικῆς περιλήψεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τίτλου τῆς μελέτης ταύτης ἐπέισθην, ὅτι αἱ γνώμαι τοῦ Δρος Barisic διέφερον τῶν ἡμετέρων. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἡ ἀνωτέρω μελέτη ἄφινεν ἔλκρον τὸ κύριον πρόβλημα τοῦ ποῖος ὁ συντάκτης τοῦ τετραμεροῦς Διαλόγου τοῦ Ψευδο-Καισαρίου, ἡ λύσις τοῦ ὁποῦ θὰ ἔδιδεν αὐτομάτως ἀπάντησιν καὶ εἰς τὰ λοιπὰ συναφῆ ἐρωτήματα τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς συντάξεως τοῦ ἔργου. Ἀκριβῶς δὲ περὶ τὸ κύριον τοῦτο πρόβλημα ἐστρέφετο ἡ ἡμετέρα ἀνακοίνωσις. Ἀπέφυγα νὰ ἐπιβαρύνω με βιβλιογραφικὰς σημειώσεις τὴν περιληπτικὴν ἀνακοίνωσίν μου, ἐπειδὴ προτιθεμαι ν' ἀσχοληθῶ εὐρύτερον δι' εἰδικῆς καὶ ἐκτενοῦς μελέτης ἐπὶ τοῦ ἄλλου θέματος. Τὴν ἀνάλυσιν τῆς παλαιότερας βιβλιογραφίας καὶ τὰς διαφόρους τῶν διαφόρων ἐπιστημόνων ἀπόψεις ἐπὶ τῆς γνησιότητος ἢ μὴ τοῦ Διαλόγου εὐρίσκει τις ἐν τῇ ἀνωτέρω μελέτῃ τοῦ κ. Barisic. Δι' ἐμὲ ἀπετέλεσεν εὐχάριστον ἐκπληξιν, ὅτι καὶ ὁ σεβαστὸς ἐν Βρυξέλλαις καθηγητὴς H. Grégoire (ἀοίδιμος νῦν!) μοι ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἐπὶ δὴ ἐξάμηναι θ' ἀπασχολήσῃ αὐτὸν καὶ τοὺς μαθητάς του τὸ πρόβλημα τοῦ Ψευδο-Καισαρίου καὶ τῆς Τετραβίβλου αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου δὲ τοῦ 1953 παρακολουθεῖ τὰς ἡμετέρας παραδόσεις ὁ Γάλλος κληρικὸς καὶ θεολόγος π. Duprey, ὅστις, καθ' ἃ μοι εἶπεν, ἀσχολεῖται ἐπίσης περὶ τὸν Ψευδο-Καισάριον». — Ἡδὴ ἐδημοσίευσεν ὁ π. Duprey δύο μελέτας ἐπὶ τοῦ θέματος: α) Le témoignage du Pseudo-Césaire sur les Slaves, *Slavia Antiqua* 4 (1953) 193-209 καὶ β) Quand furent composés les «Dialogues» attribués à Césaire de Naziance? *Proche-Orient Chrét.* 5 (1955) 14-30. 297-315. — Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν τῷ ἀνωτέρω Συνεδρίῳ γενομένη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ C. Giannelli ἀνακοίνωσις: «Μία editio maior τῶν quaestiones et dubia τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ», ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ cod. Vat. gr. 1703 s. X., ἐφάπτεται κατ' οὐσίαν τῶν προβλημάτων τοῦ Διαλόγου τοῦ Ψευδο-Καισαρίου. Διὰ τοῦτο καὶ ἀρχόμενος τῆς ἀνακοινώσεώς μου ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης, χαρετίζω τὴν σύγχρονον ὑπὸ πολλῶν ἐπιστημόνων διαπραγματέυσιν τοῦ αὐτοῦ περιπτου θέματος, ἐπὶ μικρὸν ἐγκαταλειφθέντος καὶ παραμεληθέντος.

2. Ἡδὴ ὁ Rudolf Riedinger, ἐπὶ μίαν ὄλην δεκαετίαν ἀσχοληθεὶς, ὅσον οὐδεὶς ἄλλος πρὸ αὐτοῦ, περὶ τὸ θέμα καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὄλης παλαιογραφικῆς ἐρεύνης, ἔχων δ' ἄμα ὑπ' ὄψει καὶ σύμπασαν τὴν ἄχρι σήμερον βιβλιογραφίαν, ἐδωρήσατο τῇ ἐπιστήμῃ τῆς

ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας τὴν μετὰ χεῖρας ὀγκωδεστάτην, ἀλλὰ καὶ ἐξαίρετον μονογραφίαν περὶ τοῦ Ψευδο-Καίσαρου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Προκαταβολικῶς λεχθῆτω, ὅτι ἡ μελέτη αὕτη ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα ἐρευνητικῆς ἐργασίας, ἀρίστης διαρθρώσεως καὶ ἀξιεπαίλου λεπτομερειακῆς ἀπὸ πάσης ἀπόψεως καὶ ἀκριβολόγου διατυπώσεως, ἐγγιζούσης ἔστιν ὅτε τὰ ὅρια τῆς σχολαστικῆς ἀκριβολογίας. Ἄλλ' ἔλθωμεν ἐγγύτερον εἰς ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τῆς μελέτης διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν καὶ τὴν ἐργώδη προσπάθειαν τοῦ συγγραφέως νὰ διονυχίσῃ τὸ θέμα του, ὥστε οὐδὲν σημεῖον ν' ἀφεθῆ ἀνεξερευνήτων καὶ ἀνεκμετάλλευτων. Ἡ ἀκάματος φιλεργία, ἡ ἀξιοθαύμαστος ἐπιμέλεια καὶ ἡ ἀνιχνευτικὴ δεξιότης τοῦ συγγραφέως ἐδωρήσαντο τῇ ἐπιστῆμῃ τῆς Βυζαντινολογίας καὶ μάλιστα τῆς ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας ἀληθὲς πόνημα προτύπου μεθοδολογίας καὶ διαρθρωτικῆς δεξιοτεχνίας. Διὰ τὰ συμπεράσματα, εἰς ἃ καταλήγει ὁ σ. θὰ ὁμιλήσωμεν ἐν τέλει τῆς παρουσίας ἀναλυτικῆς βιβλιογραφίας μας. Νῦν ἐρχόμεθα εἰς ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ συγγράμματος.

3. Ἡ μελέτη διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον μέρος ἀνερευνᾷ ἐν 5 κε φ. τὰ ἐξῆς θέματα: Μετὰ τὴν Εἰσαγωγὴν, ἀκολουθεῖ τὸ 1. κε φ.: Τὰ ἑλληνικὰ χφφ, ἡ ἐκκλησιαστικὴ παλαιοσλαβωνικὴ καὶ ἀραβικὴ μετάφρασις μετὰ λεπτομεροῦς περιγραφῆς τῶν 19 χρησιμοποιηθέντων χφφ.— Κε φ. 2 Μαρτυρίαι, ἀποσπάσματα καὶ παραφράσεις: Α. Αἱ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι. Β. Τὰ ἀποσπάσματα ἐν τοῖς Ἀνθολογίοις τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ. C. Τὰ ἀποσπάσματα τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης. D. Τὰ ἐκ τῶν Σειρῶν ἀποσπάσματα: I. Ἀποσπάσματα ἐκ τῶν Σειρῶν τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου καὶ II. Ἀποσπάσματα ἐκ τῶν Σειρῶν τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου. E. Μεμονωμένα ἀποσπάσματα.— Κε φ. 3: Ἡ ἀρίθμησις τῶν Ἐρωτήσεων καὶ Ἀποκρίσεων ἐν τοῖς χφφ καὶ ταῖς δημοσιευθεῖσαις ὑπὸ διαφόρων Ἐρωταποκρίσεων.— Κε φ. 4: Τὸ στέμμα.— Κε φ. 5: Ἐκδόσεις (ἀπὸ τοῦ Johannes Lewenklaw, Basel 1571 μέχρι τοῦ Migne, PG 38, Paris 1858). — Τὸ δεῦτερον μέρος περιλαμβάνει τὸ πρόβλημα τοῦ Συγγραφέως, ἐμπεριλαμβάνει δὲ ὁ ὅδε κα ἐν ὄλῳ κεφάλαια, τὰ ἐξῆς: Κε φ. 1: Ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐρεύνης τοῦ Ψευδο-Καίσαρου.— Κε φ. 2: Ἐπὶ τῆς μεθόδου τῆς ἐρεύνης ταύτης. Κε φ. 3: Ἐπὶ τῆς ἐργασίας τῆς συντάξεως τοῦ συμπλητοῦ. Κε φ. 4: Αἱ πηγαι τοῦ Ψευδο-Καίσαρου. — Κε φ. 5: Ποῦ ἐξῆ ὁ συμπλητῆς τῶν Ἐρωταποκρίσεων; Α' Μαρτυρίαι διὰ τὴν Σύρον τῶν Βαλκανίων. Β. Ἡ μαρτυρία διὰ τὴν Καπαδοκίαν. C. Μαρτυρίαι διὰ τὴν Συρο-Παλαιστίνην περιχώρην D. Μαρτυρία διὰ τὰ ταξίδια τοῦ συμπλητοῦ.— Κε φ. 6: Ὁ Ψευδο-Καίσαριος καὶ ἡ διαμονὴ ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Αὐτοκράτορος. Α. Ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ἡ Αὐλὴ του. Β. Ἐπὶ τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου τοῦ Αὐτοκράτορος.— Κε φ. 7: Ὁ Ψευδο-Καίσαριος καὶ ἡ Ἁγία Γραφή: Α. Ἄγραφα καὶ Ἀπόκρυφα. Β. ΤΕΥΧΟΣ-ΠΤΥΚΤΗ. C. Αἱ βιβλικαὶ Ὁδαὶ παρὰ Ψευδο-Καίσαριω. D. Οἱ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τύποι τῶν βιβλικῶν χωρίων. E. Προσανύμια καὶ ἐπίθετα τῶν βιβλικῶν προσώπων. F. Μεμονωμένα βιβλικὰ χωρία παρὰ Ψευδο-Καίσαριω. — Κε φ. 8: Ποίησις καὶ Λειτουργία παρὰ Ψευδο-Καίσαριω: Α. Ἐν Τροπάριον εἰς τὸ ἅγιον Ποτήριον τῆς θ. Εὐχαριστίας καὶ ἀποσπάσματα Κοντακίων. Β. Τὸ Τρισάγιον καὶ ἡ Μεγάλῃ Δοξολογία.— Κε φ. 9: Ἡ πολεμικὴ τοῦ Ψευδο-Καίσαρου κατὰ τῶν Ἰουδαίων.— Κε φ. 10. Τὰ χωρία ἐκ τοῦ Πρόβλου καὶ ἡ παράφρασις κατὰ τὸν Τόμον πρὸς Ἀρμενίους. Κε φ. 11. Ὁρθογραφικοὶ ἰδιωματισμοὶ τοῦ Αὐτογράφου καὶ τὰ ἀπαξ λεγόμενα.— Κε φ. 12. Σύνοψις.— Ἀκολουθεῖ ἡ Ὀνομαστικὸς Πίναξ κυρίων ὀνομάτων καὶ τέλος τὰ φωτοτυπικὰ ἀντίτυπα τῶν 19 κωδίκων, τῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως χρησιμοποιηθέντων.

4. Ὁ Dr. Rudolf Riedinger, μετὰ τὴν διανοητικὴν ἐρευνάν του καὶ τὴν μεθοδολογικῶς ἀρίστην διαπραγματεύσιν τοῦ θεματός του, παρὰ δὲ τὴν ἐργώδη προσπάθειάν του ν' ἀνακαλύψῃ τὸν συντάκτην τοῦ ἔργου, καταλήγει μετὰ τὴν διαπίστωσιν: «Μία ἀδιαμφισβήτητος λύσις τοῦ προβλήματος τοῦ συγγραφέως τοῦ ἔργου τοῦ Ψευδο-Καίσαρου δὲν πρόκειται νὰ δοθῇ» (σ. 439). Καὶ συνεχίζει: «Ὅσον βαθύτερον καὶ ἂν ἐχῃ εἰσδύσει ἡ ἐρευνα

καὶ ὅσον διεξοδικωτέρα καὶ ἂν ἔχη καταστῆ, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ὁ συμπληθῆς τοῦ ἔργου ἀπεμακρύνετο πάσης συγκρίσεως» (σ. 439). Ἡ ἀναζήτησις πάλιν μεταξὺ τῶν ὁμωνύμων προσώπων τοῦ Ψευδο-Καίσαρος εἰς μεταγενεστέρας ἐποχὰς (H. Dörries) εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα κατέληξεν. Ἡ μορφή τοῦ ἔργου «Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις» ἐμφανίζει ἱκανὰς διαφορὰς πρὸς τὸ γνωστὸν φιλολογικὸν εἶδος τῶν Ἐρωταποκρίσεων, ὡς αὐταὶ ἀπὸ τοῦ Δ' κυρίως αἰῶνος διεμορφώθησαν (Πρβλ. ἡμετέραν μελέτην ἐν Byz. Zeitschr. 53 [1953] 62/78: Αἱ τρεῖς «Κανονικαὶ Ἐπιστολαὶ» τοῦ μ. Βασιλείου πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον, μητροπολίτην Ἰκονίου (ca. 341/45-395/400) καὶ τὰ γεννώμενα ἐκ τούτων προβλήματα). Οὕτε ἡ σύγκρισις τῶν ἀποσπασμάτων τῶν Ἐρωταποκρίσεων τοῦ Ψ.Κ. (Ψευδο-Καίσαρος) πρὸς τὴν πλουσιώως ὑστερον ἀναπτυχθεῖσαν θεολογικὴν Γραμματεῖαν τῶν Ἀνθολογιῶν, τῶν Σειρῶν καὶ τῶν Κεφαλαίων ἀπέδωκε τι τὸ συγκεκριμένον ἐν τῇ ἀναζητήσει τοῦ συντάκτου τοῦ ἔργου.

5. Ἐὰν τόσον δυσχερὴς κατέστη ἡ διακρίβωσις τοῦ συντάκτου τοῦ ἔργου τούτου, τοῦλάχιστον θὰ ἠδυνάμεθα διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς νὰ προσεγγίσωμεν εἰς τὸν χρόνον τῆς συντάξεως τοῦ ἔργου. Ὁ Δρ. Riedinger ἐξήτασε λεπτομερῶς πάσας τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς καὶ δι' ἃς ἀπεκλείετο νὰ τοποθετηθῇ χρονολογικῶς τὸ ἔργον. Ἀναφέρει δ' ἅμα καὶ τὰ ὑφ' ἡμῶν προσκομισθέντα ἐπιχειρήματα πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι εἶναι ἀδύνατον συντάκτης τοῦ ἔργου νὰ ὑπῆρξεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου Κ α ι σ ἄ ρ ι ο ς, ἀφοῦ οὗτος εἶχεν ἤδη ἀποβιώσει τὸν χειμῶνα τοῦ 367/8, ὁ δὲ ἄγνωστος συμπληθῆς τοῦ ἔργου ἀναφέρει ἀποσπάσματα ἐξ ἔργων πολλῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων (Ὁμιλ. Χρυσόστομου μετὰ τὸ 387, τὸν Τρόμον πρὸς Ἀρμενίους τοῦ Πρόκλου (435/6). Τὴν τελευταίαν ταύτην χρονολογίαν ὁ Δρ. Riedinger θεωρεῖ καὶ ὡς τὸν terminus post quem. Ἄλλ' ὁ Δρ. Riedinger, στηριζόμενος εἰς τὴν 28αὶς χρῆσιν ὑπὸ τοῦ Ψ.Κ. τοῦ Ἀντιοχείανου ὄρου «θ ε α ν δ ρ ι κ ὅ ς», τοῦ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ψευδο-Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου χρησιμοποιοθέντος ἐν τῇ 4ῃ Ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Θεραπευτὴν Γ ἄ ρ ι ο ν, ἐπιζητεῖ νὰ περιορίσῃ τὸν χρόνον τοῦ «βίου» τοῦ συντάκτου τοῦ ἔργου τοῦ Ψ.Κ. μεταξὺ τῶν ἐτῶν 488-530, ἦτοι τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Π ἑ τ ρ ο υ Γ ν α φ ἑ ὡ ς († 488) καὶ τοῦ ἔτους 530, καθ' ὃ δ' Ἰ ω ἄ ν ν η ς ὁ Σκυθοπολίτης ἐσχολίασε τὰ ἔργα τοῦ Ψευδο-Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, ἐνῶ εἰς τοὺς πρὸ αὐτοῦ χρόνους ἐλάχιστοι γινώσκται καὶ μάρτυρες τῶν συγγραμμάτων τούτων ὑπῆρχον. Τὸ ἔτος δὲ τοῦτο μετεφράσθησαν εἰς τὴν Συριακὴν γλῶσσαν τὰ ἔργα τοῦ Ψευδο-Διονυσίου ὑπὸ τοῦ Σ ε ρ γ ἰ ο υ τοῦ ἐκ Resaina († 70ετῆς τὸ 536). (Πρβλ. Realencyklop. f. protestant. Theol. u. Kirche von A. Hauck, 4, 689, 17). Ὁ Δρ. Riedinger προσκομίζει καὶ ἐτέρας ἀποδείξεις πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς στενῆς σχέσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ψευδο-Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου μετὰ τοῦ Ψ.Κ. Πάντα ταῦτα ὀδηγοῦν εἰς τὰ χρονικὰ πλαίσια τοῦ 6 αἰ. Ἡ μνεῖα τῶν Σλάβων καὶ Λογγοβάρδων, ἡ γνωστὴ ἀπὸ τοῦ 6. αἰ., ὀδηγεῖ ἐπίσης εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς τεθείσης χρονολογίας. Ἄλλωστε γνωστὸν τυγχάνει, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Σλάβων διάβασις διὰ τοῦ παγωμένου Δουνάβεως ἐγένετο τὸν Μάρτιον τοῦ 559, γεγονός ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Ψ.Κ. Τὸ ἐχθρικὸν πνεῦμα τοῦ Ψ.Κ. κατὰ τῶν Ἰουδαίων ὀδηγεῖ ἐπίσης εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527/65).— Ἄλλ' οὕτω πως ὁ Δρ. Riedinger προσήγγισεν εἰς τὰ χρονικὰ πλαίσια, τὰ ὑφ' ἡμῶν τὸ πρῶτον τεθέντα, ἦτοι τὸν 6. αἰ., καίτοι δὲν ἀποδέχεται τὴν ἡμετέραν ὑπόθεσιν, ὅτι λίαν πιθανῶς τὸ ἔργον προέρχεται ἐκ τοῦ συντηρητικῶν μονοφυσίτου Πατριάρχου Ἀντιοχείας Σ ε β ἦ ρ ο υ (512/18) ἢ τῆς Σχολῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ κύκλου τῶν μαθητῶν του, δι' οὓς λόγους ἐν τῇ μνημονευθείσῃ μελέτῃ ἡμῶν ἀνεπτύξαμεν (σ. 274/9).

6. Ἄλλ' ὁ Δρ. Riedinger δὲν ἀρκεῖται εἰς καθορισμὸν τῶν χρονικῶν ὀρίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἔζησεν ὁ μονοφυσίτης συμπληθῆς τοῦ ἔργου τοῦ Ψ.Κ., ἀλλ' ἀναζητεῖ, ἄνευ ἰσχυρῶν πειστηρίων, ν' ἀποδείξῃ τὴν Κων/πολιν ὡς πατρίδα τοῦ συντάκτου τῶν Ἐ-

ρωταποκρίσεων, ἀφοῦ ἀπέκλεισε τὰς κυριωτέρας πόλεις τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου, ὡς καὶ τῆς Μ. Ἀσίας (Ἱεροσόλυμα, Καισάρειαν, Ἀντιόχειαν, Ἀλεξάνδρειαν, Καππαδοκίαν κλπ., Κιλικίαν κλπ.). Ὁ Dr. Riedinger δὲν ἀρνεῖται τὸν ἀντιρρητικὸν καὶ διδακτικὸν-κατηχητικὸν καὶ δὴ καὶ προπαγανδιστικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἔργου, ὡς ἐξήρθη καὶ ὑφ' ἡμῶν. Ἀκριβῶς δὲ καὶ διὰ τοῦτο ἀρνεῖται εἰς τὸν συντάκτην τοῦ ἔργου τοῦ Ψ.Κ. εἰδικὸν θεολογικὸν ἢ πατερικὸν ἐνδιαφέρον, πέραν τῆς σκοπιμότητος τῆς προβολῆς τῆς μονοφυσικῆς του τοποθετήσεως καὶ τῆς ἀποδείξεως διὰ τῆς προσκομισεως ἀφθόντων πατερικῶν θέσεων τῆς ὁρθότητος ταύτης. Ἀλλ' εἶναι γνωστὸν, ὅτι ὁ τὸν θρόνον του ἀπολέσας μονοφυσίτης Πατριάρχης Σεβήρος τὸ 518 ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Α' (518/27) ὑπὸ τοῦ ἐτέρου μονοφυσίτου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Τιμοθέου Δ' (520/36) φιλοξενηθείς, ἐκλήθη εἰς Κ/πολιν τὸ 535 καὶ μάλιστα ἐφιλοξενήθη ἐν αὐτῷ τῷ αὐτοκρατ. Παλατίῳ. Ἐντεῦθεν ἀλληλογραφεῖ μετὰ τοῦ Ἀνθίμου Α' Κ/πόλεως (535) καὶ τοῦ Θεοδοσίου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας (535-566). Ἀλλ' ἡ ἰσχυρὸς τῶν μωσοφυσιτῶν τῆ ὑποστηρίζει τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρου ἤτο προσωρινή. Ἄμα τῇ ἀφίξει εἰς Κ/πολιν τοῦ Πάπα Ἀγαπητοῦ (535/6) καὶ συγκεκριμένως τὴν 13 Μαρτίου 536 ἀνεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ὁ Μηναῆς (536/52) ὁρθοδόξων φρονημάτων, τοῦ Ἀνθίμου Α' κηρυχθέντος ἐκπτώτου καὶ ἀναθεματισθέντος ὑπὸ τῆς ἐν Κ/πόλει συνόδου τῆς 2 Μαΐου 536. Τῆ 6 Αὐγούστου 536 δι' αὐτοκρατορικῷ Δ/τος ἐκδιώκονται ἐκ Κ/πόλεως οἱ μονοφυσίται, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Σεβήρος, ὅστις ἐλθὼν εἰς Αἴγυπτον ἐτελεύτησε τὸ ζῆν τῆ 8 Φ/ρίου 538. Οὕτως ἀπώλεσαν οἱ μονοφυσῖται τὸν ἐξαίρετον πάτρωνά των. Ὁ Dr Riedinger μετὰ θαυμαστῆς γνώσεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐποχῆς, περισυνέλεξε πᾶν ὅ, τι χρήσιμον αὐτῷ πρὸς ἀσφαλέστερον χρονικὸν καθορισμὸν τοῦ βίου τοῦ συμπληροῦ τοῦ ἔργου τοῦ Ψ.Κ. Ἀλλ' ἐντύπωσιν προκαλεῖ τὸ ὅτι οὗτος δέχεται ἀσυζητητὴ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ συμπληροῦ, ὅτι ἔζησεν ἐπὶ 20 ἔτη ἐν Κων/πόλει. Τὰ 20 δὲ ἔτη τῆς διαβιώσεως τοῦ Ψ.Κ. ἐν Κων/πόλει θεωρεῖ ὑποδηλοῦντα τὰ ἔτη 530-550, καθ' ἃ οἱ μονοφυσῖται ἔφυγον ἐξ Ἀνατολῆς καὶ κατηρῦθθησαν εἰς τὴν Δύσιν οὕτως, ὥστε μία ἀνταλλαγὴ ἰδεῶν μεταξὺ Συρίας, Παλαιστίνης, Μεσοποταμίας καὶ τοῦ Βοσπόρου ἐσημειώθη, ἐξίχθησα μέχρι καὶ τῶν πέραν τοῦ Δουνάβεως Χωρῶν. Ἄξιον πάντως ἰδιαίτερας σημειώσεως εἶναι, ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου τοῦ Ψ.Κ. ἐμφανίζεται γνώστης κατ'ἐξοχὴν τῆς ζωῆς τοῦ Παλατίου, τοῦ ὅπερ ὀδηγεῖ καὶ πάλιν εἰς τὴν ἡμετέραν ὑπόθεσιν τῆς συντάξεως τοῦ ἔργου ὑπὸ τοῦ Σεβήρου, μάλιστα καθ' ὃν χρόνον οὗτος (535) ἔζη φιλοξενούμενος ἐν τῷ Παλατίῳ, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν. Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ ἀγνωστος συμπληρητὴς τοῦ ἔργου τοῦ Ψ.Κ. δὲν στρέφεται μόνον κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῶν Ἀρειανῶν καὶ τῶν Ὀριγενιστῶν. Τοῦτο ἔστω τῆς συντάξεως τοῦ ἔργου, ὅτε καὶ κατεδικάσθησαν οἱ Ἰουδαίζοντες αἰρετικοί, οἱ Ἀρειανόφρονες καὶ ὁ Ὀριγενῆς μετὰ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ. Ἡ ἐπιχειρουμένη σύνδεσις τοῦ φανατικοῦ μονοφυσίτου μοναχοῦ Πέτρο τοῦ Γναφέως τοῦ καὶ Πατριάρχου χρηματίσαντος Ἀντιοχείας (465/6. 474/5 καὶ πάλιν 475/7. † 488), χρηματίσαντος μοναχοῦ τῆς Μονῆς τῶν Ἀκοιμητῶν ἐν Κ/πόλει, ὠδήγησε τὸν συγγραφέα τῆς ὑπὸ κρίσιν μελέτης Δρα Riedinger νὰ δεχθῆ ὡς συντάκτην τοῦ ἔργου τοῦ Ψ.Κ. τὸν ἐν τῇ Μονῇ τῶν Ἀκοιμητῶν διδασκόμενον τὴν «σιωπῆν» καὶ τὴν «προσευχὴν», δύο κύρια συστατικὰ τοῦ ἔργου τοῦ συμπληροῦ, ἤτοι τὸν Πέτρον τὸν Γναφέα, ἀν καὶ ἐν τέλει ὁμολογεῖ ὅτι οὐδεμία ἀσφαλῆς καὶ ἐπιβεβαιωτικὴ ἀπόδειξις δύναται πρὸς τοῦτο νὰ προσκομισθῆ. Σημειωτέον, ὅτι πολὺ ὀλίγη γνωρίζομεν περὶ τῶν «Ἀκοιμητῶν» μετὰ τὸ 532, τὸ ἔτος δηλ. τῆς καταδίκης τούτων ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Πάπα Ἰωάννου τοῦ Β' (532/5), ὡς «Νεστοριανῶν». Κατὰ τὸν Δρα Riedinger, οἱ μοναχοὶ τῆς Μονῆς τῶν «Ἀκοιμητῶν» ἤνοιξαν τὰς πύλας αὐτῶν εἰς τοὺς μονοφυσίτας, ἐφ' ὅσον ἤδη ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς ταύτης Μάρκελλος, ὁ αὐστηρὸς ὑποστηρικτὴς τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου (451), ἐδέχθη ἐν τῇ Μονῇ του

τὸν γνωστὸν μονοφυσίτην Πέτρον τὸν Γναφεα κατὰ τὰ ἔτη 455/60-468 καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ 471-475. Τὸ ἀνήσυχον πνεῦμα τοῦ Πέτρου θραύει ἔκτοτε τὰ τεύχη τοῦ αὐστηροῦ Νεστοριανικοῦ Μοναστηρίου τῶν ἀ'Ακοιμητῶν» ("Ορα καὶ Ἰω. Φουρτοῦλη, Ἡ εικοσιτετράωρος ἀκοιμητος δοξολογία, Ἀθήναι 1963).

7. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Δρος Riedinger εἶναι πράγματι ἀρίστη. Ἡ μέθοδος, ὁμοίως. Ἡ reinliche Sorgfalt, διὰ τὴν ἐκφρασθῶ γερμανιστί, τοῦ συγγραφέως τῆς μετὰ χεῖρας μελέτης, εἶναι πράγματι ἀξιοθαύμαστος. Διὰ τῆς μελέτης του ταύτης ὁ Δρ. Riedinger ἀπέδειξεν ἑαυτὸν κάτοχον τῆς τε πατερικῆς καὶ τῆς καθόλου βυζαντινῆς Γραμματείας, ἅμα δὲ καὶ ἱκανώτατον ἀνιχνευτὴν τῶν λεπτεπιλέπτων ἱστορικο-δογματικῶν καὶ ἀντιρρητικῶν προβλημάτων, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἐπέτυχε ν' ἀνεύρη τὸν ἀδιαμφισβήτητον συντάκτην τοῦ συμπιλήματος τοῦ Τετραμεροῦς Διαλόγου τοῦ Ψευδο-Καισαρίου. Μόνον ἐν σημείον τῆς διονυχιστικῆς ἐρεύνης τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Δρος Riedinger, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀφέθη ἀνερευνητὸν καὶ ἀνεκμετάλλετον. Τὸ τῆς ἱστορικῆς ἐρμηνείας τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως «Καισάριος» (Καισάρειος, Καισάρεια, καισαρεύω, Καισαριανοί, Καισαρινός-Καισαριανή, Καισαριασταί κλπ.), μάλιστα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν βυζαντινὴν Ἐπιγραφικὴν καὶ Ἀρχαιολογίαν. Γνωστὴ δ' εἶναι καὶ ἡ περιφημος παρὰ τὰς Ἀθήνας Μονὴ τῆς «Καισαριανῆς», περὶ τῆς ὁποίας πολλὰ ἐγράφησαν (ὑπὸ Γ. Λαμπάκη, Ἀν. Ὀρλάνδου, Γ. Σωτηρίου, Φ. Κουκουλέ, Ἰω. Γενναδίου, Ἀνδρ. Παπαγιαννοπούλου-Παλαιοῦ, Ἀνδρ. Ξυγγοπούλου καὶ πολλῶν ἄλλων), χωρὶς ἐν τούτοις νὰ δοθῇ ἀπάντησις βεβαίως περὶ τοῦ ὀνόματος «Καισαριανῆ» (Πρβλ. ἄρθρα Α. Ξυγγοπούλου, ἐν Μ.Ε. Ἐγκ. τ. ΙΙ', 498 καὶ Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου, ἐν Θρησκ. καὶ Ἠθ. Ἐγκυκλ. 1965, τ. 7, στλ. 187-192). Εἶναι περιεργον, ὅπερ θὰ εἴπω. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἀπλὴ ὑπόθεσις δὲν βλάπτει νὰ λεχθῇ δι' ἓνα ἐρευνητὴν τοῦ μέλλοντος. Ἐντύπωσιν προκαλεῖ, ὅτι ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι οὐδεὶς βυζαντινὸς Ναὸς σώζεται, ἀφιερωμένος εἰς τὸν μέγαν τῶν Ἑθνῶν ἀπόστολον Παῦλον.

Τί συμβαίνει σχετικῶς; Πόθεν ἡ σπάνις τῆς ἀφιέρωσης Ναῶν εἰς τὸν ἀπόστολον Παῦλον κατὰ τὴν μέχρι τοῦ ΙΑ' αἰ. βυζαντιανὴν περίοδον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι; Νομίζω ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῆς διαδόσεως τῆς αἰρέσεως τῶν Βογομίλων (Παυλιανισμοῦ, Μασσαλιανισμοῦ) ὑπὸ τῶν ἐγκολληθέντων τὴν αἵρεσιν Σλάβων καὶ ὁ ἐκ τῆς διαδόσεως κίνδυνος ἤγαγε τὴν Ἐκκλησίαν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ν' ἀποφεύγῃ τὴν καθιέρωσιν ἱερῶν Ναῶν, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἀποστόλου τῶν Ἑθνῶν Παύλου, τοῦ δυναμένου νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἐπικινδύνους διὰ τὴν ὀρθοδοξίαν συσχετισμοὺς τοῦ ἁγίου ὀνόματος πρὸς τὸ ἀποκρουστικὸν ὄνομα τῆς αἰρέσεως τῶν «Παυλικιανῶν» ἢ Βογομίλων, τῶν καὶ «Θεοφίλων» λεγομένων, τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ δρώντων. Ἴσως λοιπὸν καὶ τὸ ὄνομα τῆς Μονῆς τῆς Καισαριανῆς ν' ἀποδειχθῇ κάποτε, ὅτι δὲν εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ τετιμημένον ὄνομα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τοῦ καὶ Ναζιανζηνοῦ. Εἶναι βεβαίως ἀπλὴ ὑπόθεσις, ἀλλὰ καὶ αἱ ὑποθέσεις ἀποτελοῦν προληπτικὰς θέσεις ἀνευρέσεως τῆς ἀληθείας. Μία τοιαύτη λοιπὸν ἱστορικο-ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἀπὸ μέρους τοῦ ἱκανοῦ ἐρευνητοῦ συγγραφέως τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐξαίρετου μονογραφίας πολλὰ θὰ συνεισέφερον εἰς τὸ ὅλον θέμα καὶ τὴν βυζαντινὴν Ἱστορίαν γενικώτερον. Γνωρίζω καλῶς τὸν Δρα Riedinger. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ Γραμματεία καὶ ἡ Βυζαντινὴ Φιλολογία ὀφείλου χάριτας εἰς τὸν ἐξαίρετον ἐπιστήμονα καὶ συγγραφέα. Ὁ συντάκτης τῆς βιβλιογραφίας ταύτης ἐλπίζει καὶ εὐχεται πλουσίαν τὴν παραγωγὴν παρὰ τοῦ νέου τούτου ἐπιστήμονος Πατρολογικοῦ καὶ Βυζαντινολόγου, μάλιστα εἰς τὴν ἐποχὴν, ἐν ἡ ζωῶμεν, καθ' ἣν, ὡς ἐν τέλει τοῦ Προλόγου του παρατηρεῖ ὁ Δρ. Riedinger μετὰ πολλῆς σκεπτικότητος καὶ θλίψεως, ἐν Γερμανίᾳ, τῇ Χώρα-Μητρὶ τῶν Πατερικῶν σπουδῶν, τὴν σήμερον ἡμέραν μόνον ὡς hobby θεωρεῖται ἢ ἐνασχόλησις περὶ τοὺς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεῖς, προσφιλῆς οὕσα μόνον εἰς ἐξαιρετοὺς καὶ φανατικοὺς ἱεροφάντας — ἐρευνητὰς τῆς Πατερικῆς Γραμματείας, ὧν εἰς ἀσφαλῶς καὶ ὁ Δρ. Riedinger.

Κων. Γ. Μπόνης

Stimmen der Orthodoxie zu Grundfragen des II. Vatikanums. Herausgegeben von Damaskinos Papandreou. Wien, Freiburg, Basel (Herder) 1969, σελ. 458, σχ. 80v.

Αἱ ἀποφάσεις τῆς Β' Βατικανείου Συνόδου διήγειραν, ὡς ἦτο φυσικόν, μέγα διαφέρον οὐ μόνον μεταξύ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν μὴ ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων, οἵτινες διὰ πληθῆος ἄρθρων καὶ μελετῶν λαμβάνουσι θέσιν ἔναντι τῶν ἀποφάσεων τῆς γενικῆς ταύτης Συνόδου τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τοῦτο συντελεῖ βεβαίως καὶ τὸ οἰκουμενικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἡμῶν, τὸ ἐπικρατοῦν ἐν πάσαις ταῖς χριστιανικαῖς Ἐκκλησιαῖς καὶ Ὁμολογίαις, αἵτινες κινοῦνται καὶ δρῶσιν ἐν πλήρει αἰῶνι τοῦ Οἰκουμενισμοῦ. Μεταξὺ τῶν πολλῶν σχετικῶν μελετῶν καὶ βιβλίων, ἅτινα βλέπουσι τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ἐκυκλοφορήθη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκδοτικοῦ οἴκου Herder μὲ λίαν καλαίσθητον ἐμφάνισιν καὶ τὸ ἀνά χεῖρας ὀρθόδοξον συλλογικὸν ἔργον διὰ πρῶτην φορὰν ἐν γερμανικῇ γλώσσῃ, ἐπιμελεῖα τοῦ διευθύνοντος τὸ ἐν Chambesy τῆς Γενεύης ὀρθόδοξον κέντρον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀρχιμανδρίτου Δαμασκηνοῦ Παπανδρέου. Ἐν αὐτῷ δώδεκα Ἑλληγες Ὀρθόδοξοι θεολόγοι λαμβάνουσι θέσιν δι' ἄρθρων τῶν ἔναντι καιρίων σημείων τῆς ρωμαιοκαθολικῆς διδασκαλίας, οὗτα δὲ ἐγκαινιάζουσι κατὰ τινα τρόπον ἀνεπισήμως τὸν ὀρθοδοξορωμαιοκαθολικὸν θεολογικὸν διάλογον, ὅστις ἐλπίζεται ὅτι μελλοντικῶς θὰ συστηματοποιηθῆ καὶ ἐξελιχθῆ εἰς ἐπίσημον διάλογον, δεόντως οργανούμενος καὶ διεξαγόμενος ἐκατέρωθεν.

Οὕτως ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ περιελήφθησαν τὰ ἐπόμενα ἄρθρα: α') Μητροπολίτου Μύρων Χρυσοστόμου Κωνσταντινίδου, ἐπὶ τῆς δογματικῆς ἀποφάσεως περὶ θείας Ἀποκαλύψεως, σ. 11-54· β') καθηγητοῦ Ἰωάννου Καρμίρη, ἐπὶ τῆς δογματικῆς ἀποφάσεως περὶ Ἐκκλησίας, σ. 55-92· γ') καθηγητοῦ Ε. Θεοδώρου, ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως περὶ τῆς θείας Λειτουργίας, σ. 93-108· δ') καθηγητοῦ Β. Σταυρίδου, ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως περὶ τῶν «καθολικῶν ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν», σ. 109-140· ε') διδάκτορος θεολογίας Σ. Παπαδοπούλου, ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως περὶ Οἰκουμενισμοῦ (συμβολὴ εἰς τὴν θεολογίαν τῆς ἐνότητος), σ. 141-186· ς') διδάκτορος θεολογίας Ἥ. Βουλγαράκη, ἐπὶ τῆς διακηρύξεως περὶ τῆς σχέσεως τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰς μὴ χριστιανικὰς θρησκείας, σ. 187-228· ζ') μητροπολίτου Κοζάνης Διονυσίου Ψαριανοῦ, ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως περὶ τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου τῶν ἐπισκόπων, σ. 229-258· η') μητροπολίτου Καλαβρίας Αἰμιλιανοῦ Τιμιάδου, ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως περὶ τῆς μορφώσεως τῶν ἱερέων, σ. 259-290, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως περὶ τῆς διαρρυθμίσεως τῶν ἀφάσεων, σ. 319-352· θ') ὑφηγητοῦ Δ. Σαβράμη, ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως περὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν λαϊκῶν, σ. 291-318· ι') καθηγητοῦ Ν. Νησιώτη, ἡ γαγκόσμιος Χριστιανοσύνη μετὰ τὴν Β' Βατικανὴν Σύνοδον, σ. 353-372· ια') καθηγητοῦ Γ. Κονιδάρη, ἐπὶ τοῦ θέματος περὶ τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας - σκέψεις περὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, σ. 373-388· ιβ') ἀρχιμανδρίτου Δαμασκηνοῦ Παπανδρέου, σκέψεις μετὰ τὴν Οὐψάλαν 1968- ἐπὶ τῆς καθολικότητος τῆς Ἐκκλησίας, σ. 387-458.

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἄρθροις ἐκτίθενται ἀξιοσπούδαστοι κρίσεις καὶ ἐπόψεις τῶν Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων θεολόγων, δι' ὃ καὶ τὸ ἀνά χεῖρας συλλογικὸν ἔργον φαίνεται ὅτι ἔτυχε καλῆς ὑποδοχῆς καὶ παρ' αὐτοῖς ἔτι τοῖς ρωμαιοκαθολικοῖς θεολόγοις, ὡς συνάγεται ἐξ ἱκανῶν βιβλιογραφικῶν σημειωμάτων ἐν διαφόροις περιοδικοῖς, ἐν οἷς χαρακτηρίζεται ὡς «σημαντικὴ συμβολὴ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν διάλογον μεταξὺ Ὀρθοδοξίας καὶ Καθολικῆς Ἐκκλησίας» («St. Pöltner - Diözesanblatt») Nr. 3 τῆς 15.3.1970), ἥτις «ὑποχρεώνει ἡμᾶς νὰ σκεφθῶμεν καὶ νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰ τεθέντα προβλήματα, ἐφ' ᾧ καὶ εἴμεθα εὐγνώμονες εἰς τοὺς συγγραφεῖς» («Les questions liturgiques et paroissiales») Nr. 1, 1970). Ἄλλοι χαρακτηρίζουσι τὸ «λίαν ἐνδιαφέρον βιβλίον τοῦτο ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν «Οἰκουμένην»: πῶς βλέπουσιν ἡμᾶς οἱ ἄλλοι» («Caritas Nachrichten», 1969, Köln, καὶ «Linzer

Kirchenblatt» τῆς 18.1.1970) «ἐκ τῆς ἄλλης πλευρᾶς» («Kathpress» τῆς 21.2.1970). Ἄλλαχού πάλιν χαρακτηρίζεται (αὐτὸ βιβλίον τοῦτο ὡς ἐν σοβαρὸν τμήμα τοῦ διαλόγου μεταξὺ τῶν Καθολικῶν καὶ τῶν Ὀρθοδόξων), καθ' ὅσον «αἱ ἐν αὐτῷ θέσεις ἔναντι τῶν σπουδαιοτέρων συνοδικῶν κειμένων εἶναι ἐν εἶδος τοῦ διαλόγου μεταξὺ τῆς Καθολικῆς καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὅστις ἐλπίζεται ὅτι θὰ ἐξελιχθῆ περαιτέρω ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν» («Wort und Wahrheit» 25 (1970) 163-168).

Δὲν ἔλειψαν βεβαίως καὶ ἐντονώτεραι ἀντιδράσεις, ὡς ἐν «Ostkirchliche Studien» 19 (1970) Heft 1, ἐνδεχομένως δὲ καὶ ἀλλαχού, καθ' ὅσον αἱ βιβλιοκρισίαι συνεχίζονται, ἀλλ' ὅμως, παρὰ ταῦτα, ἐλπίζεται, ὅτι βαθμηδὸν θὰ ἐθισθῶμεν ἐν τῷ θεολογικῷ διαλόγῳ τῆς ἀληθείας νὰ ἀκούωμεν μεθ' ὑπομονῆς, ἀπροκαταληψίας καὶ κατανοήσεως καὶ τὴν altera pars, ἀναζητοῦντες εὐκρινῶς καὶ ταπεινοφρόνως τὴν ἀλήθειαν, ὅπου καὶ ἂν εὕρισκεται αὐτή, ὡς ἀπαντᾶται ἤδη καὶ παρὰ διαπρεπέσι συγχρόνοις ρωμαιοκαθολικοῖς θεολόγοις.

Ἰωάννης Καρμίρης

Ἐπὶ τοῦ δημοσιεύματος τοῦ π. Κ. Φούσκα

Εἰς τὸ περιοδικὸν «Κληρονομία» (1970, τεῦχος α') ἐδημοσίευσεν δισέλιδον κριτικὴν ἐπὶ τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Φούσκα περὶ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νεοκαισαρείας, ἡ ὁποία ἐκ τῶν πραγμάτων ἔπρεπε νὰ εἶναι αὐστηρά. Δὲν συνηθίζονται ἀπαντήσεις εἰς τὰς βιβλιοκρισίας, ἔστω καὶ ἂν εἶναι αὐστηραί. Διότι ὅσοι συγγράφουν, θέτουν αὐτομάτως ἑαυτοὺς ὑπὸ κρίσιν, ἰδίως μάλιστα ὅταν ἀποστέλλουν τὰ βιβλία των διὰ νὰ βιβλιοκριθοῦν. Ἄλλως ἢ βιβλιοκριτικὴ εἶναι θεσμός, ὁ ὁποῖος, εἰς ὅσας χώρας ἔχει ἐκφύγει τῶν δύο ἄκρων, τῆς καύσεως λιβανωτοῦ ἢ τῆς ἔχθρας, προσφέρει λαμπρὰν βοήθειαν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐὰν αἰσθάνεται κανεὶς τὴν ἀνάγκην ν' ἀπαντήσῃ, ἔχει πᾶν εἰς τοῦτο δικαίωμα, ἀρκεῖ ἢ ἀπάντησις του νὰ εἶναι εὐπρεπὴς καὶ νὰ ἔχη ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα. Ὁ κ. Φούσκα ἠγνόησε τὰς ἀρχὰς αὐτάς. Εἰς τὰς δύο σελίδας μου ἀπήντησε μὲ 14 σελίδας, τῶν ὁποίων αἱ ἡμίσεις καλύπτονται ἀπὸ ὕβρεις, τόσας, ὅσαι δὲν ἐδημοσιεύθησαν ἕως εἰς ὅλους τοὺς τόμους τῶν ἐλληνικῶν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν. Προφανῶς αἰσθάνεται ὅτι εὕρισκεται εἰς ἄδικον καὶ εἰς ἀδυναμίαν, διὰ τοῦτο παρεκτρέπεται. Ἡ ἀλήθεια δὲν φλυαρεῖ καὶ τὸ δίκαιον δὲν ὕβριζει. Εἶναι φυσικὸν ὅτι δὲν δύναμαι νὰ ἀγνοήσω τὸ ἠθικὸν διὰ τὸν κ. Φούσκην θέμα, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖται ἐκ τοῦ δημοσιεύματος τούτου, τὸ ὁποῖον μάλιστα καθίσταται πολὺ δξύτερον ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν εἶναι ἀπλῶς διδάκτωρ τῆς θεολογίας, ἀλλ' εἶναι καὶ λειτουργὸς τοῦ Ἵψίστου καὶ ἐγγίζει τὸ θυσιαστήριον. Ἄλλὰ βεβαίως δὲν θὰ χρησιμοποίησω τὴν γλῶσσαν τοῦ λιβέλλου αὐτοῦ.

Προεκάλεσεν ἐκπληξιν τὸ γεγονός ὅτι αὐτὴ ἡ ὕβριστικὴ ἀπάντησις ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν «Θεολογία» (1970, τεῦχος α'), τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπίσημον ἐπιστημονικὸν ὄργανον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸν ὑπότιτλον τοῦ ἐξωφύλλου (σελίς 3). Καὶ ἡ ἐκπληξις γίνεται περισσότεραν δυσάρεστος, ὅταν ἀναγινώσκῃ κανεὶς τὸν κανονισμὸν τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναγράφεται εἰς πᾶν τεῦχος αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα 3. Ὁ κανονισμὸς πράγματι λέγει εἰς τὴν παράγραφον 3: «Αἱ ἀποστελλόμεναι πραγματεῖαι δεόν νὰ εἶναι γεγραμμέναι κατ' αὐστηρῶς ἐπιστημονικὸν τρόπον ἄνευ προσωπικῆς ἐπιθέσεως ἢ ἀντεγκλήσεως».

Ὁ κ. Φούσκα προσπαθεῖ διὰ προφανεῖς λόγους νὰ παρουσιάσῃ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία ἐνέκρινε τὴν πραγματείαν του, ὡς, τρόπον τινά, συυπεύθυνον διὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, ἰσχυρίζεται δὲ ὅτι αἱ διδακτορικαὶ διατριβαί, κριθεῖσαι ὑπὸ καθηγητικῶν συλλόγων, δὲν βιβλιοκρίνονται. Πρὸκειται περὶ ἰσχυρισμῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ ἀστήρικτοι εἶναι καὶ εἰς τὰ πράγματα δὲν ἀνταποκρίνονται. Εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας περισσότερον

δλων κρίνονται αἱ διατριβαί, διότι αὐταὶ εἴθισται, κατὰ κύριον λόγον, νὰ πρωτοτυποῦν καὶ νὰ προάγουν κατ' ἑξοχὴν τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἢ νὰ τὴν ταλαιπωροῦν. Καὶ ἐπὶ διεθνοῦς πεδίου δὲν ὑπάρχει διατριβὴ μὴ βιβλιοκριθεῖσα. Ἐπειτα ἡ προσπάθεια μεταβιβάσεως τῆς εὐθύνης εἰς τὴν Σχολὴν εἶναι ἄτοπος· διότι εἰς τὸ ἐξώφυλλον πάσης διατριβῆς ἀναγράφεται κατ' ἐπιταγὴν τοῦ νόμου ὅτι ἡ Σχολὴ δὲν εὐθύνεται διὰ τὰς γνώμας τοῦ συγγραφέως. Ὁ δὲ Ἕλληνας νομοθέτης ἐπιζητεῖ τὴν ἔξωθεν κριτικὴν πρὸς διευκλίνουσαν τῆς Σχολῆς· ἡ ὑποχρέωσις τῆς διὰ τοῦ τύπου δημοσιεύσεως τῶν διατριβῶν ἔχει ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἔννοιαν: νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ἡ Σχολὴ καὶ τὴν κρίσιν τῆς κοινῆς ἐπιστημονικῆς γνώμης. Καὶ τοῦτο ἐνισχύεται ἀκόμη διὰ τῆς ὑποχρέωσεως νὰ εἶναι δημοσία ἡ τελικὴ δοκιμασία τοῦ ὑποψηφίου. Μὲ αὐτὴν δὲ τὴν παρατήρησιν ἀπαντῶ καὶ εἰς τὴν μεγάλην ἀπορίαν τοῦ κ. Φούσκα διὰ τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως «ὑποψήφιος». Ἐρωτᾷ, διὰ τί πρᾶγμα τὸν θεωρῶ ὑποψήφιος; Αὐτὸς διὰ τί πρᾶγμα ἐνόμισεν ὅτι τόν... ἐνόμισα; Ὑποψήφιος ἐπὶ καθηγεσίας; Ὁα ἦτο πολὺ ἀστεῖον. Τὸν ἐθεώρησα ὑποψήφιος διὰ αὐτὸ πού ἦτο ὅταν ὑπέβαλε τὴν διατριβήν, διὰ τὸ διδακτορικὸν δῖπλωμα. Ὅταν ἔλαβον τὸ βιβλίον του δὲν ἐγνωρίζον ἕαν εἶχεν ἀνακηρυχθῆ ἢ ὄχι διδάκτωρ, καὶ οὔτε τῶρα ἠρώτησα πότε συνέβη τοῦτο.

Πολὸν θὰ ἐπεθύμουν ἡ ἀπάντησις τοῦ κ. Φούσκα νὰ ἀπετέλει ἀνασκευὴν τῶν παρατηρήσεων τῆς βιβλιοκρισίας μου, ἀλλὰ δὲν εἶναι· δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀνασκευή, διότι ἡ ἰσχὺς τῶν θέσεων μου προέρχεται ἀπὸ τὰς ἀδυναμίας τῆς πραγματείας.

Οἱ γνωρίζοντες τὰ πράγματα ἀντιλαμβάνονται τὴν ἀξίαν καὶ τὴν «σημασίαν» τῆς ἀπαντήσεως. Τοὺς ἄλλους θὰ βοηθήσουν ἐπαρκῶς εἰς τὴν ἀξιολόγησιν αἱ κάτωθι ἐπ' αὐτῆς παρατηρήσεις.

1. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐπισημανθέντα πράγματα ὁ κ. Φούσκας βαπτίζει εἰς τυπογραφικὰ σφάλματα. Δὲν ἔχω ἀντίρρησιν νὰ δεχθῶ ὅτι τὸ ὄνομα Κωνσταντῖνος ἀντὶ Κωνσταντίου εἶναι ἀβλέπημα τοῦ τυπογραφείου, ἂν καὶ δὲν δύναμαι νὰ εἶμαι καὶ περὶ αὐτοῦ βέβαιος. Ἄλλὰ οὐδεὶς τυπογράφος εἰς τὸν κόσμον θὰ ἔγραφεν «ὁ Ὀριγένης μετέβη εἰς τὴν Βηρυττόν», βλέπων εἰς τὸ χειρόγραφον τὴν φράσιν «ὁ Γρηγόριος μετέβη εἰς τὴν Βηρυττόν». Πρέπει νὰ ἔχωμεν τὸ θάρρος νὰ μὴ φορτώνωμεν τὰ πάντα εἰς τὸν τυπογράφον.

2. Μίαν ἄλλην σειρὰν ἐπισημανθέντων σφαλμάτων ἀποκαλεῖ παρωνυχίδας. Καὶ τοῦτο ἐνῶ ὑποδηλοῖ ὁμολογίαν ὅτι ταῦτα εἶναι σφάλματα, ἔπειτα ἐπιχειρεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι δὲν εἶναι σφάλματα. Ἐρωτᾶται κατὰ πρῶτον, διὰ τί τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ εἶναι παρωνυχίδες, ὅταν ἐπισημαίνεται τὸ ἐσφαλμένον αὐτῶν, καὶ δὲν εἶναι παρωνυχίδες ὅταν χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα μιᾶς διατριβῆς; Καὶ ἂν εἶναι παρωνυχίδες, πρέπει νὰ μὴ ἐπισημανθῆ τὸ σφάλμα, διὰ νὰ διαιωνίζεταί; Ἐπειτα τὰ πράγματα αὐτὰ δὲν εἶναι τόσο ἀπλᾶ. Δὲν εἶναι παρωνυχὶς ἀλλὰ σοβαρώτατον σφάλμα δι' ἕνα Ἕλληνα ἐπιστήμονα νὰ δηλώνῃ εἰς διατριβὴν του ὅτι τὸ ἔτος 315 ἀνήκει εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν. Δὲν εἶναι παρωνυχὶς ἀλλὰ βαρύτερον σφάλμα δι' ἕνα πατρολόγον νὰ γράφῃ ὅτι ὁ Οὐτιανὸς εἶναι ἔργον τοῦ Ἄρνοβίου. Ὁ Ὀκτάβιος τοῦ Μινουκίου Φήλικος δὲν εἶναι τυχαῖον σύγγραμμα· εἶναι τὸ πρῶτον ἐνδεχομένως χριστιανικὸν σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον ἐγράφη εἰς λατινικὴν γλῶσσαν ἢ ἐκ τῶν πρώτων, καὶ πᾶς φοιτητῆς θεολογίας δὲν δύναται εἰμὴ νὰ γνωρίζῃ ὅτι δὲν εἶναι συγγραφεὺς τοῦ Ἄρνοβίου. Ὁ κ. Φούσκας, ὅταν ἔγραφε τὴν διατριβήν, ἐνόμιζεν ὡς συγγραφέα του τὸν Ἄρνοβιον. Εἶναι προφανὴς ὁ λόγος. Ὅταν ὁ Οὐτιανὸς ἐξεδόθη τύποις διὰ πρῶτην φοράν τὸ 1543, ἀπεδόθη εἰς τὸν Ἄρνοβιον, διότι εἶχεν εὐρεθῆ εἰς τὸ χειρόγραφον, τὸ ὁποῖον περιεῖχε τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἄρνοβίου καὶ δὴ ὡς ὄγδοον βιβλίον αὐτοῦ ἐκ λάθους ἀντιγραφικοῦ (Octavianus). Ἡ ταυτότης τοῦ βιβλίου ἀνεγνωρίσθη μετὰ 17 ἔτη. Κάπου ἀνέγνωσε τοῦτο ὁ κ. Φούσκας, διότι μερικὰ πατρολογικὰ ἐγχειρίδια, ἐξ ὧν χρησιμοποιεῖ, τὸ ἀναφέρουν, δὲν ἀντελήφθη ὅτι πρόκειται περὶ ἀπλῶς ἱστορικῆς ἀναφορᾶς καὶ ἐν ἔτει 1969 παρουσιάζει ὡς ἰσχύουσαν ἀκόμη τὴν ἐσφαλμένην ἀπόδοσιν τοῦ 1543.

3. Ἐπιμένει ὁ κ. Φούσκας ὅτι ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοῦ Εὐσέβιου Καισαρείας καλύπτει τὰ 10 πρῶτα ἔτη τῆς ἀρειανικῆς ἔριδος, ἐνῶ δὲν ἀρνεῖται ὅτι ἡ μὲν ἔρις ἐξερράγη μετὰ τὸ 318, ἡ δὲ ἱστορία ἐγράφη τὸ 323 ἢ 324. Λέγει ὅτι, κατὰ Φώτιον, ὁ Εὐσέβιος εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν του Ἱστορίαν ἀσχολεῖται μὲν μὲ τὴν ἀρειανικὴν ἔριδα, ἀλλὰ «ἀναφέρει ἐλάχιστα» καὶ προσθέτει, «καίτοι ἡ Ἱστορία τοῦ Εὐσέβιου καλύπτει χρονικῶς τὰ πρῶτα 10 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἀρειανικῆς αἰρέσεως». Λοιπὸν ὁ κ. Φούσκας δὲν ἀνέτρεξεν εἰς τὸν Φώτιον, εἰς τὸν ὁποῖον παραπέμπει (Μυριόβ. 127) ἢ, ἂν ἀνέτρεξε, πάλιν δὲν κατενόησε τὰ πράγματα· διότι ὁ Φώτιος λέγει ταῦτα κρῖνον ὄχι τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τοῦ Εὐσέβιου ἀλλὰ τὸν Τριακονταετηρικὸν αὐτοῦ γραφέντα πολὺ μετ' αὐτὴν. Καὶ δὲν ἐννοεῖ ὅτι ὁ Εὐσέβιος λέγει ὅλα περὶ τῆς ἔριδος, ἀλλ' ὅτι δὲν ἀποσαφηνίζει τὴν στάσιν του ἔναντι τῆς ἀρειανικῆς αἰρέσεως. Καὶ τὸ λάθος του προέκυψεν, ἂν ἀνέτρεξεν εἰς τὴν πηγὴν, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Φώτιος κρῖνον τὸν Τριακονταετηρικόν, χρησιμοποιοῖ εἰς ἓν σημεῖον τοῦ κειμένου του τὰς λέξεις «ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία» γενικῶς καὶ ὄχι ὡς τίτλον βιβλίου.

Ὁ Εὐσέβιος πράγματι δὲν γράφει τίποτε εἰς τὴν ἱστορίαν του περὶ τῆς ἀρειανικῆς αἰρέσεως καὶ ἄρα δὲν καλύπτει οὔτε 10 οὔτε ὀλιγώτερα ἔτη αὐτῆς. Ἡ λέξις «καλύπτω» ἔχει οὐσιαστικὴν σημασίαν καὶ χρησιμοποιομένη δι' ἓν σύγραμμα, σημαίνει «διαπραγματεύεται λεπτομερῶς» καὶ τίποτε ὀλιγώτερον. Ἄν δὲ δεχθῇ ὁ κ. Φούσκας ὅτι ἐκ λάθους ἐχρησιμοποίησε τὴν λέξιν αὐτὴν, ἐκ λάθους δὲ καὶ τὴν ἀσχετον μαρτυρίαν τοῦ Φωτίου, ἀπλῶς δὲ ἤθελε νὰ δηλώσῃ ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Εὐσέβιου καλύπτει τὰ ἄλλα γεγονότα τῆς δεκαετοῦς περιόδου ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἀρειανικῆς αἰρέσεως, τότε ἐρχόμεθα εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Λέγει ὅτι καὶ μὲν ἡ ἔρις ἐξερράγη κατὰ τὸ 318, καὶ ἄρα μέχρι τοῦ 323 ὑπάρχουν μόνον 5 καὶ ὄχι 10 ἔτη, ἀλλ' ἀφοῦ ὁ Ἄρειος εἶχε τὰς δοξασίας του ἐνδομύχως καὶ ἐνωρίτερον, ἄρα καλύπτει δεκαετίαν ἡ ἱστορία. Ἐρωτᾶται ὅμως, πῶς γνωρίζει ἀπὸ πότε εἶχε τὰς δοξασίας αὐτὰς ἐνδομύχως καὶ ὀρίζει δεκαετίαν; Ἄν τὰς εἶχεν ἀφ' ὅτου ἠνδρώθη, τότε ἡ ἱστορία τοῦ Εὐσέβιου καλύπτει τεσσαρακονταετίαν, Ἐπειτα ὁ κ. Φούσκας λέγει ὅτι καλύπτει δεκαετίαν τῆς «ἀρειανικῆς αἰρέσεως» καὶ ὄχι ἐνδομύχων σκέψεων τοῦ Ἄρειου. Ἄρρις ὑπάρχει μόνον ἀφ' ὅτου αἱ δοξασίαι ἐνὸς ἀνδρὸς ἐκφρασθοῦν, συζητηθοῦν, προκαλέσονται διαμάχην καὶ καταδικὴν· ἡ δὲ καταδικὴ τοῦ Ἄρειου ἐπραγματοποιήθη διὰ πρῶτην φοράν πιθανῶς τὸ 321, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει μετὰ τὸ 318.

4. Ὁ κ. Φούσκας ἐπιμένει ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Σεβήρου, αἰρετικοῦ τοῦ ΣΤ' αἰῶνος, περὶ τῆς βιογραφίας τοῦ Γρηγορίου, ἐπιπολαίως μὲν ἀναγινωσκομένη, εἶναι τοῦ ΣΤ' αἰῶνος, ἐμβριθῶς δὲ, γίνεται τοῦ Δ' αἰῶνος. Κατὰ ποῖον θαυματουργικὸν τρόπον γίνεται αὕτη ἡ μεταβολή, ὑπερβαίνει τὰ ὄρια τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης.

5. Ἐπέκρινα τὴν γνώμην του, καθ' ἣν ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος ἀντλεῖ ἐκ προφορικῶν παραδόσεων περὶ Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ. Καὶ ἐστήριξα τὴν ἐπίκρισιν εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρηθοῦν προφορικαὶ παραδόσεις ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος, καθ' ὅν ἔζησεν ὁ Θαυματουργός, μέχρι τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, καθ' ὅν χρόνον ἔγραψεν ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος ἥτοι ἐπὶ 1100 ἔτη. Λοιπὸν τῶρα ὁ κ. Φούσκας λέγει ὅτι ἐφ' ὅσον πράγματι ἤντησεν ἐκ τοῦ Νύσσης ὁ Κάλλιστος, ὁ δὲ Νύσσης ἤντησεν ἐκ προφορικῶν παραδόσεων, ἄρα καὶ ὁ Κάλλιστος ἤντησεν ἐκ προφορικῶν παραδόσεων κατὰ μετάδοσιν. Δηλαδή τὰ γραπτὰ τοῦ Νύσσης δὲν εἶναι γραπτὰ, ἀλλὰ προφορικά. Τὸ κακὸν μόνον εἶναι ὅτι ὁ κ. Φούσκας εἰς τὸ βιβλίον του (σ. 58) λέγει ὅτι ὁ Κάλλιστος ἤντησεν καὶ ἐκ τῶν προφορικῶν παραδόσεων ἀμέσως, ὅπερ ἄτοπον, καὶ ἐκ τοῦ Νύσσης.

Ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν τῶν ἐκλογίμων εἰς τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα, εἶχον ἐπικρίνει τὸν ἰσχυρισμὸν του ὅτι «οἱ ἱεροὶ κανόνες δὲν καθορίζουσι τὴν ἡλικίαν τῶν ἐκλογίμων ἐπισκόπων», διότι οἱ κανόνες τὴν καθορίζουσι· εἶναι ἀπὸ τοῦ τριακοστοῦ ἔτους, καὶ ἄνω. Ἐχρησιμοποίησε τὸ ρῆμα εἰς ἐνεστώτα, εἰς τὸ παρόν, καὶ αὐτὸ εἶναι ὅ,τι ἐπέκρινα κατὰ πρῶτον. Δὲν ἔχομεν

εἰς χεῖρας μας καθοριστικὸν τῆς ἡλικίας κανόνα διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀλλ' ἔχομεν νεώτερον (ἀπὸ τοῦ 315), ὁ ὁποῖος καθορίζει· ἐπομένως σήμερον «καθορίζουσιν» οἱ κανόνες. Δεύτερον δὲ καὶ ἐπὶ τῆς οὐσίας τὰ πράγματα δὲν εἶναι ὡς τὰ ἐμφανίζει ὁ κ. Φούσκας. Ὁ ὄρισμός τοῦ τριακοστοῦ ἔτους ὡς κατωτάτου ὁρίου ἡλικίας πρὸς χειροτονίαν πρεσβυτέρων (καὶ ἄρα καὶ ἐπισκόπων) δὲν ἔγινε τυχαίως ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Νεοκαισαρείας· ἡ σύνοδος ἀπλῶς ἐπισημοποίησε μίαν προϋπάρχουσαν κατάστασιν, ἡ ὁποία εἶχε διαμορφωθῆ ἔκ τοῦ ὅτι τὸ τριακοστὸν ἔτος ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ «μέτρον ἡλικίας τοῦ Χριστοῦ» καὶ ἄρα ὡς κατάλληλον διὰ τὴν ἀνάληψιν τοιαύτης ὑψηλῆς ἀποστολῆς.

6. Ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπιμένῃ ὅτι οἱ ἐπίσκοποι «διωρίζοντο» τὸν Γ' αἰῶνα καὶ μάλιστα ἀκόμη καὶ εἰς περιοχὰς ὅπου δὲν ὑπῆρχον καθόλου χριστιανοί. Καὶ διὰ νὰ μᾶς πείσῃ παραθέτει ὀλίγηρον τὸ σχετικὸν κείμενον τῆς ἐργασίας του. Ἐπειδὴ δὲν κατενόθη ἡ παρατήρησις αὐτή, ἂν καὶ πολὺ ἀπλή, τὴν ἀναλύω· α) τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ ἐπίσκοποι δὲν «διωρίζοντο» ἀπὸ κάποιαν ὑπηρεσίαν, ἀλλ' ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς οἰκείας παροικίας, ἐχειροτονοῦντο καὶ ἐγκαθίσταντο· β) οὐδέποτε ἐποποθετοῦντο ἐπίσκοποι εἰς περιοχὰς, ὅπου δὲν ὑπῆρχον καθόλου χριστιανοί, διότι δὲν ὑπῆρχε δυνατότης νὰ ἐκλεγοῦν διὰ ψήφου κλήρου καὶ λαοῦ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων, οὔτε ἀντικείμενον διαποιμάνσεως. Ἐκεῖ ἐπέλλοντο ἱεραπόστολοι μόνον. Αὐτὰ τὰ πράγματα ἀνήκουν εἰς τὸ ἀλφαβητάριον τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης.

7. Ὡς πρὸς τὴν ἐσφαλμένην ἀποψίν του περὶ τοῦ ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦτο διαδεδομένος εἰς τὸν Πόντον τὸν Γ' αἰῶνα, ὁ κ. Φούσκας βεβαιώνει ὅτι ἔχει προσαγάγει μαρτυρίας τῶν H a r n a c k, L i e t z m a n n καὶ ἄλλων νεωτέρων. Αὐτὰ δὲν εἶναι μαρτυρίαι, ἀλλὰ γνώμαι. Αἱ μαρτυρίαι λαμβάνονται ἀπὸ τὰς πηγὰς. Ἡ προσαγομένη δὲ μαρτυρία τοῦ Μ. Βασιλείου δὲν λέγει ὅτι δὲν ὑπῆρχον χριστιανοί εἰς τὸν Πόντον οὔτε ὅτι ὑπῆρχον ἐλάχιστοι· λέγει ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐθεμελίωσε τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Νεοκαισαρείας καὶ μόνον, ἤτοι ἴδρυσε τὴν ἐπισκοπὴν αὐτῆς. Θεμελίωσιν αὐτὸ σημαίνει καὶ ὄχι διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ δὴ εἰς ὅλον τὸν Πόντον. Ἐπειδὴ προσφεύγει καὶ εἰς τὸν Ἄτλαντα Van Der Meer-Mohrman (ὁ κ. Φούσκας νομίζει ὅτι ὁ Van Der Meer καὶ ὁ Mohrman εἶναι ἓν πρόσωπον) τὸν πληροφορῶ ὅτι ὁ λαμπρὸς αὐτὸς Ἄτλας ἀναφέρει ὡς μαρτυρουμένας κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἀνά τέσσαρας ἐπισκοπὰς εἰς τὸν Πόντον. Ἄρα δὲν ὑπῆρχον τὸν αἰῶνα αὐτὸν «ὀλίγοι τινὲς χριστιανοί», εἰς τὸν Πόντον, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ κ. Φούσκας, δηλαδὴ μερικαὶ δεκάδες. Περὶ τοῦ ἂν ὑπῆρχον ἐκεῖ χριστιανοί, ὑφίσταται μαρτυρία ἔγκυρος καὶ ἀναμφισβήτητος, τὴν ὁποίαν ἡ ἀγνοεῖ ἢ ἀρνεῖται οὗτος. Εἶναι ἡ Α' ἐπιστολὴ Πέτρου, ἡ ὁποία ἀρχίζει μὲ τὴν φράσιν: «Πέτρος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκλεκτοῦ παρεπιδήμιος διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας καὶ Βιθυνίας». Πρῶτος ὁ Πόντος ἀναφέρεται μεταξὺ ὄλων τῶν μικρασιατικῶν περιοχῶν κατὰ τὸν Α' αἰῶνα ὡς ἀποδέκτης ἀποστολικῆς συγγραμματος. Ἐξέλιπον ἐξαφνικὰ ὅλοι οἱ ἐκεῖ χριστιανοί διὰ διάστημα 150 ἐτῶν; Ἐπειδὴ θέλομεν νὰ ὑποστηρίξωμεν μίαν ὑπόθεσιν ὑποκειμενικὴν, δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ προσαρμύζωμεν ὅλα τὰ δεδομένα τῆς ἱστορίας πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἢ νὰ τὰ ἀνατρέπωμεν.

8. Ὑπάρχουν πράγματι μαρτυρίαι ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐξελέγη - ὄχι «διωρίσθη» - ἐπίσκοπος «ἔτι νέος» καὶ «κομιδῆ νέος». Διὰ τοῦτο εἰς τὴν βιβλιοκρισίαν μου ἔγραψα ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ ὑποψηφίου ὅτι ἐξελέγη εἰς ἡλικίαν 24 ἐτῶν δὲν ἀποκλείεται μὲν τελείως, δὲν εἶναι ὅμως καὶ δικαιολογημένος. Διότι πράγματι «κομιδῆ νέος» δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι κανεὶς 24 ἐτῶν, ἀλλ' ὅτι εἶναι πολὺ νέος. Πόσον; Αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς προϋποθέσεις τοῦ γράφοντος. Ἄν λέγῃ πολὺ νέος ἀπολύτως, τότε ἔννοεῖ προφανῶς ἡλικίαν εἴκοσιν ἐτῶν· ἂν τὸ λέγῃ ἐν σχέσει πρὸς τὴν συνήθη ἡλικίαν τῶν ἐκλεγομένων εἰς τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα, τότε ἔννοεῖ προφανῶς ἡλικίαν τριάντα περίπου ἐτῶν. Ἐξαρτᾶται δὲ καὶ ἀπὸ ὑποκειμενικὰς περὶ ἡλικίας προϋποθέσεις. Ὁ Μ. Βασίλειος εἰς ἡλικίαν 42 ἐτῶν παραπονεῖται ὅτι εἶναι πολὺ γέ-

ρων καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος εἰς ἡλικίαν 42 ἐτῶν λέγει ὅτι εἶναι «μειρακίσκος». Οὕτε ὁ πρῶτος ἦτο γέρον οὕτε ὁ δευτέρος «μειρακίσκος» εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτῆν.

9. Ὁ κ. Φούσκας λέγει εἰς τὴν ἀπάντησίν του ὅτι, ἂν εἶναι ἀληθὴς ὁ ἰδικὸς μου ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ Ὁριγένης δὲν ἔφυγεν ἀμέσως μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ διωγμοῦ τοῦ Μαξιμίνου ἐκ Καισαρείας τὸ 235, τότε αὐτὸς ἔχι μόνον δὲν ζημιώνεται ἀλλὰ ὠφελεῖται, διότι ἡ πενταετία τῶν σπουδῶν τοῦ Γρηγορίου χωρεῖ καὶ περισσεύει πλέον, ἐφ' ὅσον οὗτος ἤρχισε τὴν φοίτησίν του κατὰ τὴν ὑπόθεσίν του τὸ 231. Βεβαίως τὸ θέμα δὲν εἶναι, ἂν ὠφελῆται ἢ ζημιώνεται ὁ κ. Φούσκας (εἶναι ἂν ὠφελῆται ἢ ζημιώνεται ἢ ἐπιστημονικῆ θεολογικῆ ἔρευνα. Καὶ αὕτη ἀναμφίβολως ζημιώνεται).

Οὕτω α) ἐπιμένει εἰς τὴν πλάνην ὅτι ὁ Ὁριγένης ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Καισάρειαν τὸ 231 καὶ ἦνοιξε τὴν ἐκεῖ σχολὴν τὸ 231, τονίζων μάλιστα ὅτι ἡ ἰδική μου γνώμη εἶναι ἀνακριβὴς καὶ ἐσφαλμένη. Φέρει δὲ «ἀποδείξεις» περὶ τούτου ἀπὸ νεώτερα συγγράμματα, καὶ δὴ ἀπὸ διδακτικὰ ἐγχειρίδια, ὡς ἂν δὲν ὑπῆρχον εἰδικαὶ πραγματεῖαι καὶ ὡς ἂν δὲν ὑπῆρχον αἱ πηγαί.

Ἡ μαρτυρία ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου (6,26) εἶναι σαφειστάτη: «ἔτος δ' ἦν τοῦτο δέκατον τῆς δηλουμένης ἡγεμονίας (τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου), καθ' ὃ τὴν ἀπ' Ἀλεξανδρείας μετανάστασιν ἐπὶ τὴν Καισάρειαν ὁ Ὁριγένης ποιησάμενος, Ἡρακλᾶ τὰ τῆς κατηγήσεως τῶν αὐτόθι διδασκαλείων καταλείπει». Ἐφ' ὅσον δὲ δέκατον ἔτος τῆς ἡγεμονίας τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου, ἀνεληθόντος εἰς τὸν θρόνον τὸ 222, εἶναι τὸ 232, ἔρα τὸ 232 ἦλθεν εἰς τὴν Καισάρειαν ὁ Ὁριγένης κατὰ τὴν μόνην ὑπάρχουσαν ἀξιόπιστον ἱστορικὴν πηγὴν, καὶ ἔχι τὸ 231. Καὶ βεβαίως δὲν ἦνοιξε τὴν σχολὴν τὴν ἐπομένην ἡμέραν. Ἄλλ' ἔστω ὁ κ. Φούσκας δὲν ἐχρησιμοποίησε τὰς πηγάς. Ἀφοῦ εἶναι συνηθισμένος νὰ ἐργάζεται μετὰ διδακτικὰ ἐγχειρίδια, εἶναι ἀνάγκη νὰ καταβάλλῃ προσπάθειαν διὰ νὰ κατανοῇ ὅσα σαφῶς γράφουν αὐτὰ τὰ ἐγχειρίδια. Διότι ὁ Quasten, τὸν ὁποῖον ἐπικαλεῖται διὰ ν' ἀντικρούσῃ τὴν ἀποψίν μου ὅτι ὁ Ὁριγένης ἦλθεν εἰς τὴν Καισάρειαν τὸ 232, γράφει ἐπὶ λέξει, ὡς ὁ ἴδιος παραθέτει, τὰ ἑξῆς: «Δευτέρα σύνοδος κατὰ τὸ 231 καθήρσεν τὸν Ὁριγένην ἐκ τῆς ἱερωσύνης του. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δημητρίου (232) ὁ Ὁριγένης ἐπέστρεψεν εἰς Ἀλεξανδρείαν, ἀλλ' ὁ διάδοχος τοῦ Δημητρίου Ἡρακλᾶς ἐπανάλαβεν τὴν καταδίκην του. Ὁ Ὁριγένης ἀνεχώρησεν διὰ Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης καὶ τοιοῦτοτρόπως ἤρχισεν ἡ δευτέρα περίοδος τοῦ βίου του. Δηλαδὴ κατὰ τὸν Quasten ὁ Ὁριγένης ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Καισάρειαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δημητρίου, σημειῶνων καὶ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ εἰς 232, καὶ βεβαίως ἦνοιξε τὴν σχολὴν μετὰ τὴν αὐτόθι ἐγκατάστασιν. Ἄρα ἀπὸ τὰς μαρτυρίας τῶν συγγραφέων, τὰς ὁποίας ἐπικαλεῖται ὁ κ. Φούσκας, δὲν κατοχυρώνεται ἡ ἰδική του χρονολογία (231), ἀλλ' ἡ ἰδική μου (232). Κανεὶς δὲ ἐκ τῶν δύο ἄλλων νεωτέρων συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι προσάγονται δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Ὁριγένης ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Καισάρειαν τὸ 231. Τὸ ἔτος αὐτὸ ἀναγράφεται χρησιμοποιούμενον διὰ τὴν καταδίκην τοῦ Ὁριγένους.

β) Λέγει ὅτι, ἂν εἶναι ἀληθὴς ὁ ἰσχυρισμὸς μου ὅτι ὁ Ὁριγένης δὲν ἔφυγεν εὐθὺς μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ διωγμοῦ τοῦ Μαξιμίνου (235) κλπ. Ἄλλ' ἐδῶ δὲν πρόκειται περὶ ἰσχυρισμοῦ ἰδικοῦ μου. Πρόκειται περὶ κοινοῦ τόπου τῆς Πατρολογικῆς ἐπιστήμης, ὁ ὁποῖος στηρίζεται εἰς βεβαιότητα μαρτυρίας. Οὐδεὶς πατρολόγος δύναται νὰ τὸν ἀγνοῇ Ὁ Μαξιμῖνος ἀνήλθεν εἰς τὸν θρόνον τὸν Μάρτιον τοῦ 235 καὶ δὲν ἐκήρυξεν τὴν ἴδιαν ἡμέραν διωγμὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Διὰ τὸν φάσιν τὸ διάταγμα εἰς τὴν Παλαιστίνην μετὰ τὰ τότε συγκοινωνιακὰ μέσα ἐχρειάσθησαν μερικαὶ μῆνες. Τέλος ὁ διωγμὸς ἐξερράγη καὶ εἰς τὴν Καισάρειαν, ἄς εἴπωμεν τὸ ταχύτερον τὸ θέρος ἢ τὸ φθινόπωρον τοῦ 235. Ὁ Ὁριγένης δὲν ἐθίγη, ἀλλὰ συνελήφθησαν δύο μαθηταὶ καὶ φίλοι του, ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Πρωτόκρητος, καὶ ἐνεκλείσθησαν εἰς τὰς φυλακάς. Αὐτὸς δὲ, διαμῆνων εἰς τὴν Καισάρειαν ἀκόμη, συνέγραψε τὸ ἔργον «Εἰς Μαρτύριον Προτρεπτικὸς» καὶ τὸ ἀφιέρωσεν εἰς αὐτοὺς. Ὁ ταχύτερος δυνατὸς διὰ τὴν ἐκεῖθεν

ἀναχώρησιν τοῦ Ὁριγένους χρόνος εἶναι τὸ ἔτος 236, ἂν πράγματι ἀνεχώρησεν. Διότι οὐδεμία μαρτυρία ὑπάρχει περὶ τοῦ ὅτι ἀνεχώρησε κἀν ἀπὸ τὴν Καισάρειαν ὁ Ὁριγένης κατὰ τὴν περιόδον αὐτήν. Εἰς ὑποθέσεις δὲ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ στηρίζεται ὀλόκληρος ἡ βιογραφία ἐνὸς ἀξιολόγου πράγματι ἀνδρός.

γ) Νομίζει ὅτι προτείνω τεχνητὴν διακοπὴν τῶν σπουδῶν τοῦ Γρηγορίου πλησίον τοῦ Ὁριγένους. Δὲν συμβαίνει αὐτό. Ὅταν λέγωμεν ὅτι ὁ Γρηγόριος παρέμεινε πέντε ἔτη πλησίον τοῦ Ὁριγένους, ἐνοοῦμεν πέντε ἔτη, καὶ ὄχι τέσσαρα ἢ τρία, ὡς θέλει ὁ κ. Φούσκας. Ἀλλὰ τὰ ἔτη αὐτὰ δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην συνεχῆ. Εἶχον καὶ τότε διδασκτικὰ προγράμματα κατὰ ἔτη καὶ ἦτο δυνατὸν ἡ πενταετία τοῦ Γρηγορίου νὰ ἔγινεν εἰς δύο δόσεις, ἀφοῦ δὲν μαρτυρεῖται μὲν διακοπὴ τῶν σπουδῶν ἀλλ' οὔτε καὶ τὸ ἀδιάλειπτον αὐτῶν μαρτυρεῖται. Ἐξ ἄλλου δυνατὸν νὰ μὴ ἔφυγεν καθόλου ὁ Ὁριγένης ἐκ Καισαρείας ἐπὶ Μαξιμίνου, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὅποτε ἡ συνέχισις ἐξασφαλίζεται, ἢ νὰ ἔφυγε δι' ὀλίγον μόνον χρόνον, εἰς περιόδον συνήθων διακοπῶν. Ἐὰν ὁ κ. Φούσκας συνεζήτει αὐτὰ τὰ πράγματα κατὰ τρόπον ἐπιστημονικόν, χωρὶς παραβίασιν τῶν ἐπιστημονικῶν δεδομένων, θὰ ἔκαμε μίαν προσφορὰν εἰς τὴν πατρολογικὴν ἐπιστήμην, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἐγίνοντο δεκτὰ τὰ πορίσματά του. Ὁ ἴδιος βεβαίως ἀντελήφθη τὴν ἀδυναμίαν τῶν θέσεών του τώρα, διὸ γράφει εἰς τὴν ἀπάντησίν του ὅτι, ἂν ὁ ἰδικὸς μου ἰσχυρισμὸς εἶναι ἀκριβής, τότε χωρεῖ καὶ περισσεύει ὁ χρονολογικὸς του καθορισμὸς, ὁ ὁποῖος στηρίζεται εἰς τὴν ἐξεύρεσιν χώρου πρὸς τοποθέτησιν τῶν πενταετῶν σπουδῶν τοῦ Γρηγορίου. Ὅχι μόνον δὲν περισσεύει ἀλλ' οὔτε κἀν χωρεῖ, ἂν ἐπιμένῃ εἰς τοὺς προσδιορισμοὺς του (ἦτοι ἀρχὴ 231 καὶ τέλος 235). Διότι μεταξὺ τῶν ἄκρων αὐτῶν περιλαμβάνονται μόνον τέσσαρα ἔτη, καὶ, ἂν ὑπολογίσωμεν καὶ τὸ σφάλμα σχετικῶς μὲ τὸν χρόνον ἐγκαταστάσεως τοῦ Ὁριγένους εἰς τὴν Καισάρειαν, τὰ ἔτη γίνονται τρία ἢ καὶ ὀλιγώτερα. Ἄν δὲν ἐπιμένῃ εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ 235, βεβαίως χωροῦν τὰ πέντε ἔτη· ἀλλὰ τότε πρέπει νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τὸ χρονολογικὸν του οικοδόμημα καταπίπτει καὶ πρέπει νὰ ζητήσῃ νέαν ἐπιχειρηματολογίαν.

Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ μακρηγορήσω καὶ θὰ τελειώσω αὐτὴν τὴν ἀπάντησιν μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι εἰς ἐπικριθεὶς ὑποψήφιος διδάκτωρ ἢ διδάκτωρ δὲν εἶναι ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος διὰ ν' ἀξιολογήσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν προσφορὰν τοῦ ἐπικριτοῦ του. Ὑπάρχει, ὡς ἀνεφερα καὶ προηγουμένως, κοινὴ ἐπιστημονικὴ γνώμη, ἑλληνικὴ καὶ διεθνῆς, καὶ αὕτη ἔχει τοποθετήσει τὸν καθένα εἰς τὴν ἀρμόζουσαν θέσιν. Ὅποιος θέλει νὰ μάθῃ ποῦ εὐρίσκειται ἡ θέσις τοῦ καθενός, δὲν ἔχει παρὰ νὰ ἐρωτήσῃ μερικοὺς ἐκπροσώπους αὐτῆς τῆς κοινῆς γνώμης εἰς ὄλον τὸν κόσμον. Καὶ θὰ μάθῃ.

Ὁ λίβελλος τοῦ κ. Φούσκα θὰ ἦτο κατ' ἀρχὴν ἀξίος περιφρονήσεως. Ἐθεώρησα δμως ἀπαραίτητον καὶ χρήσιμον μίαν ἀπάντησιν εἰς αὐτόν, διὰ νὰ δείξω εἰς ποίαν καταταλαιπώρησιν τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης δύναται νὰ ὀδηγήσῃ ἡ ἔλλειψις ὑπευθυνότητος κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν καὶ ἐπίσης διὰ νὰ τονίσω ὅτι οἱ νέοι ἐπιστήμονες δὲν εἶναι νοητὸν νὰ παρεκτρέπωνται, ὅταν οἱ μεγαλύτεροι τοὺς ὑποδεικνύουν τὰς ἀστοχίας των.

Παναγιώτης Κ. Χρήστου

A. F. J. Klij n, A survey of the researches in to the Western Text of the Gospels and Acts. Part two. 1949-1969. Suppl. N. T. τόμ. XXI. E. J. Brill Leiden 1969. Pages 86.

Ἐν τῷ μετὰ χεῖρας II μέρει τῆς ἐπισκοπῆσεως τῶν ἐρευνῶν περὶ τοῦ Δυτικοῦ κειμένου τῶν Εὐαγγελίων καὶ τῶν Πράξεων, τῆς συμπεριλαμβανομένης εἰς τὰ Supplements to Novum Testamentum, τὰ ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ ἐν Leiden μεγάλου Ὀλλανδικοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου E. J. Brill, περιλαμβάνονται κατόπι εἰσαγωγῆς (σ. 1-4) τὰ δεδομένα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν ἐν Συρίᾳ (5-31), Αἰγύπτῳ (32-50), Ρώμῃ, Γαλατία καὶ Βορείῳ

Ἀφρικῆ (51-55), τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς Πράξεις (56-65) καὶ δὴ εἰς τὸ Δυτικὸν κείμενον (66-70). Ἐπακολουθεῖ δὲ πλουσιωτάτη σχετικὴ βιβλιογραφία (71-80) καὶ εἶτα σημειοῦνται τὰ σχετικὰ χωρία τῆς Κ. Διαθήκης (81-82), ὡς καὶ παραπομπαὶ εἰς τοὺς ἀρχαιότερους συγγραφεῖς καὶ τέλος σημειοῦνται τὰ ὀνόματα τῶν σχετικῶν συγγραφέων (σ. 85-86).

Π.Ι.Μ.

Novum Testamentum. An international Quarterly for New Testament and related Studies. Vol XI, Fasc. 1/2, Januar-April 1969.

Τὸ μετὰ χεῖρας τεύχος τοῦ 1969 τοῦ ἐν Leiden τῆς Ὀλλανδίας ἐκδιδόμενον γνωστοῦ διεθνoῦς περιοδικoῦ περιέχει πραγματείας ἐπιστημονικὰς, ἀναφερομένας εἰς προβλήματα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὡς τὰς τῶν David E. Aune, The problem of the Messianic secret, Lamar Cope, Matthew XXV 31-46, Manfred Wichelhaus, Am ersten Tage der Woche, Norman Perrin, The composition of Mark IX 1, Const. Daniel, Les Esséniens etc., Wolfgang Wiefel, Vätersprüche und Herrenworte, Günther Schwarz, Lukas XIII 1-5, Gerhard Dellinger, Zum steigenden Gebrauch von Komposita mit ὑπερ bei Paulus, T. Fr. Glasson, Colossians I 18,15 and Sirach XXIV.

Fasc. 3, July 1969. Alistair Kee, The question about Fasting, Tibor Horvath, Why was Jesus brought to Pilate? Dav. Wead, We have a Law, Egon Brandenburger, Text und Vorlage von Hebr. V 7-10 etc. E. Liprinski, L' Apocalypse et le martyre de Jean à Jérusalem.

Fasc. 4. Otto Clombitza, Der dankbare Samariter, G. Bampfyld, John XIX 28, James Swetnan, On the literary genre of the Epistle to the Hebrews, Ernest Best, I Petr. II 4-10, Luise Schottroff, Heil als innerweltliche Entweltlichung etc.

Π.Ι.Μ.

Hans Walter Wolff, Wegweisung. Gottes Wirken im Alten Testament. Vorträge zum Bibelverständnis. Christian Kaiser Verlag. München 1965, Seiten 198.

Ἐν τῷ μετὰ χεῖρας ἔργῳ τοῦ εὐρέως γνωστοῦ ἀνα τὸν κόσμον τῶν παλαιοδιαθηκολόγων καθηγητῶν περιλαμβάνονται, ἐν εἴδει γενικῆς εἰσαγωγῆς, δώδεκα ἐπιστημονικαὶ ὁμιλῖαι αὐτοῦ ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν διευκλύνσιν τῆς συνεννοήσεως μεταξὺ τῆς ἐπιστήμης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῶν μεμορφωμένων μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῶν φοιτητῶν διαφόρων ἐπιστημῶν, ἐπεκτεινομένης δὲ καὶ εἰς τοὺς διδασκάλους τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων καὶ δὴ καὶ εἰς τοὺς παρακολουθοῦντας θρησκευτικὰ διαλέξεις, ἰδίᾳ ἐπὶ ζητημάτων τῆς Π. Διαθήκης καὶ δὴ καὶ τῆς κριτικῆς αὐτῆς. Αἱ δὲ ὁμιλῖαι αὐταὶ στρέφονται περὶ τὰ ἐξῆς τέσσαρα γενικώτερα θέματα τῆς ἐπιστήμης τῆς Παλ. Διαθήκης καὶ δὴ α) τὸ ζήτημα τῆς Βίβλου ὡς θεῖου ἔργου καὶ ἀνθρωπίνου λόγου, β) ὁ Ἰσραὴλ καὶ ἡ ἀνθρωπότης, γ) ὁ ἀνθρωπος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ δ) τί εἶναι ὁ Θεὸς δι' ἡμᾶς; Ἐν τέλει δὲ παρατίθενται πίνακες τῶν ἐνταῦθα χρησιμοποιουμένων χωρίων, ὀνομάτων καὶ πραγμάτων. Ἡ παροῦσα μελέτη ἀσχολουμένη γενικώτερον περὶ τὸ διδασκτικὸν περιεχόμενον τῆς Παλ. Διαθήκης καὶ ἀπευθυνομένη κυρίως πρὸς τοὺς ἐραστὰς αὐτῆς γίνεται μὲν ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς κριτικῶς ἐξηλεγμένης, πάντως δ' ἐν τῷ πλαίσίῳ τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος καὶ δὴ καὶ τῆς παραγγελίας τῆς πρὸς Ἐβραίους ἐπιστολῆς β' 1 ἐξῆς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν ὑψηλοτέρων ἀναγκῶν τῆς συγχρόνου ἐποχῆς.

Π. Ι. Μπρατσιώτης

Hans Walter Wolff, *Die Stunde des Amos. Prophetie und Protest*. Christian Kaiser Verlag, München 1969. Seiten 215.

Ἡδη ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἔργου τούτου ἐμφαίνει, ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ὑπομνήματος εἰς τὸν μέγαν ἐκ τῶν λεγομένων ἐλασσόνων προφητῶν τῆς Π. Διαθήκης Ἀμώς, ὁ δὲ πῖναξ τῶν περιεχομένων αὐτοῦ προσδιορίζει τοῦτο ἀκριβέστερον. Διαιρεῖται δὲ τὸ ἔργον εἰς τέσσαρα μέρη, ἐξ ὧν, μετὰ τὸν πρόλογον (σ. 7-9), τὸ μὲν π ρ ὶ τ ο ν ἐπιγράφεται «ὁ προφήτης καὶ τὸ κήρυμά του», (σ. 1-68), ἔθθα σκιαγραφεῖται ἐν ζωηραῖς γραμμαῖς ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀναλύεται τὸ νέον κήρυμά του καὶ δὴ ἡ κριτικὴ τῆς τε θρησκευτικῆς αὐτοπεποιθήσεως καὶ τῆς κοινωνίας, τὸ δὲ δ ε ὕ τ ε ρ ο ν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «ἐξηγητικὴ εἰσαγωγή διὰ μὴ ἐξηγητάς» ἀναλύει κυρίως τὰ κεφάλαια γ' καὶ δ' τοῦ βιβλίου του (σ. 69-140), τὸ τ ρ ῖ τ ο ν ἀναλύει τὰ κυριώτερα σημεῖα τοῦ κηρύγματός του (σ. 147-194) καὶ ἐν τῷ τ ε τ ἄ ρ τ ω παρατίθεται ποιητικὴ ἀνάλυσις τοῦ βιβλίου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχετικοῦ ὑπομνήματος τοῦ συγγραφέως εἰς τὸν ἐν λόγῳ προφήτην καὶ κατὰ τάξιν τοῦ περιεχομένου ὑπὸ καταλλήλους ἐπιγραφὰς ἀνταποκρινόμενας καὶ πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς συγχρόνου ἡμῖν ἐποχῆς καὶ δὴ ἐν Γερμανίᾳ. Ἐν κατακλειδί δὲ τῆς συντόμου παρουσιάσεως ταύτης τοῦ παρόντος ἔργου παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ προλόγου αὐτοῦ. Καὶ ἡ μὲν ἀρχὴ ἔχει οὕτως· «Ὅστις θέλει νὰ γνωρίσῃ ἕνα προφήτην, πρέπει νὰ ἀναγνώσῃ τὸν Ἀμώς». Ἡ δὲ κατακλειδιεῖς εἶναι ἡ ἐξῆς· Ὁ Ἀμώς εἶναι ὁ σύγχρονος πάσης γενεᾶς ἱστάμενος πρὸ τοῦ τέλους αὐτῆς. Εἶναι ὁ ἀνὴρ τῆς τραχείας καὶ ἀδυσωπήτου ἀντιθέσεως καὶ διαμαρτυρίας, ἀλλὰ καὶ ὁ πρόδρομος τῆς ἀσυγκρατήτου διασπάσεως. Ἀκριβῶς δὲ ὡς τοιοῦτος μαρτυρεῖ περὶ Ἐκείνου, ἐν ὀνόματι τοῦ ὀποῦ φωνάζει «Ζητεῖτε ἐμέ, τότε δύνασθε νὰ ζήσετε».

Π. I. Μπρατσιώτης

Georg Fohrer, *Studien zur Alttestamentlichen Theologie und Geschichte* (1949-1966). BZAW 115. Walter de Gruyter & Co. Berlin 1969.

Ἐν τῇ παρούσῃ συλλογῇ ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Παλ. Διαθήκης, τῆς ἐπιστήμης τῆς ὁποίας ἐπιφανῆς ἐκπρόσωπος ἐν Γερμανίᾳ τυγχάνει ὁ ἐν Ἑρλάγγῃ καθηγητῆς κ. Fohrer, περιλαμβάνονται 18 ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι αὐτοῦ δημοσιευθεῖσαι κατὰ καιροὺς ἤδη ἐπεξεργασμέναι, ὅτε μὲν ἐπιτεμνόμεναι, ὅτε δὲ κατατασσόμεναι συμφώνως πρὸς νεωτέρας ἐρεῦνας εἰς τὰς ἐξῆς τρεῖς κατηγορίας: α) Ἱστορία τῆς θρησκείας καὶ τῆς Θεολογίας, β) Θεολογία τῆς Παλ. Διαθήκης καὶ γ) Ἱστορία τοῦ Ἰσραήλ. Καὶ εἰς μὲν τὴν α' κατηγορίαν περιλαμβάνονται αἱ ἐξῆς πραγματεῖαι: 1) Ἡ ἀνακαλυφθεῖσα χαναναϊτικὴ θρησκεία καὶ ἡ Ἰσραηλιτικὴ (σ. 3-12), 2) παγκόσμιαι παραστάσεις ἐν τῇ χαναναϊτικῇ καὶ τῇ Ἰσραηλιτικῇ θρησκείᾳ (13-22), 3) ἡ καιρικὴ καὶ ἡ ὑπερκαιρικὴ σημασία τῆς Π. Διαθήκης (23-38), 4) τὸ Ἰουδαϊκὸν ζήτημα καὶ ὁ σιωνισμὸς (39-53), 5) παράδοσις καὶ ἐρμηνεία ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ (54-83), 6) Παλαιὰ Διαθήκη - Ἀμφικτυονία-Διαθήκη μετὰ τοῦ Θεοῦ (84-109), 7) τὸ λεγόμενον ἀποδεικτικὸν δίκαιον καὶ ὁ Δεκάλογος, ἡ ἱερατικὴ βασιλεία ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἐξόδου καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ J.T. Milik ἐν ἔτει 1956 δημοσιευθὲν ἀπόσπασμα τοῦ Qumran 4 QOrNab μετὰ τῆς προσευχῆς τοῦ Ναβονίδου καὶ ἡ βιβλικὴ περὶ τοῦ Ἰῶβ παράδοσις. Ἐν δὲ τῇ β' κατηγορίᾳ, δηλ. ἐν τῇ Θεολογίᾳ τῆς Π. Διαθήκης, ἐξετάζεται ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, τὰ θεολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς εἰκόνας τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ Π. Δ., Σιών-Ἱερουσαλὴμ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, ἡ σοφία ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ καὶ ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Τέλος ἐν τῇ γ' κατηγορίᾳ περὶ τῆς ἱ σ τ ο ρ ῖ ας παρὰ τῷ Ἰσραήλ ἐξετάζονται ἡ προϊστορία τοῦ Ἰσραήλ ὑπὸ τὸ φῶς νέων πηγῶν, ἡ Ἰσραηλικὴ πολιτεία ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς Παλαιᾶς Ἀνατολῆς, ἡ σχέσις τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραήλ καὶ τέλος ἐπὶ τῇ βάσει συνδεδουλευμένων ἀρχαιολογικῶν καὶ

Ἱστορικῶν ἐρευνῶν ἐξετάζεται καὶ τίθεται ὑπὸ νέον φῶς ἡ τοπογραφία τῆς νοτίου καὶ νοτιοδυτικῆς Παλαιστίνης. Ἐν τέλει παρατίθενται πίνακες πηγῶν καὶ βιβλικῶν χωρίων (σ. 367-372).

Π. Ι. Μπρατσιώτης

Theologische Bucherei. Ἔκδοσις Chr. Kaiser Verlag München. W. Zimmerli, Gottes Offenbarung. Gesammelte Aufsätze, 1969².

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 19 τεῦχος τῆς συλλογῆς ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν ἀφιερωμένων εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην περιέχει πραγματείας τοῦ διακεκριμένου Ἑλβετοῦ παλαιοδιαθηκολόγου Walter Zimmerli ἀφιερωμένας εἰς τὰ ἐξῆς θέματα: Ich bin Jahve (11-40), Erkenntnis Gottes nach Ezechiel (41-119), Das Wort des Göttlichen Selbstverweises (120-132), Das Gotteswort des Ezechiel (133-147), Die Eigenart der Prophetischen Rede des Ezechiel (148-177), «Leben» und «Tod» im Buche Ezechiel (178-191), Der «neue Exodus» in der Verkündigung der beiden grossen Exils propheten (192-204), Sinaibund und Abrahambund (205-216), Die Sprache des Tritojesajas (217-233), Das zweite Gebot (234-248), Das Gesetz im Alten Testament (249-276), Die Weisung des Alt. Testaments zum Geschäft der Sprache (277-299), Ort und Grenze der Weisheit in Rahmen der Alttestam. Theologie (300-315) καὶ Die Frage des Reichen nach den ewigen Leben (316-324), μεθ' ὃ παρατίθενται πίνακες βιβλικῶν χωρίων (325-335) καὶ τῶν ἐβραϊκῶν λέξεων (336).

Π.Ι.Μ.

J. Wellhausen, Grundrisse zum Alten Testament, 1965.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 27 τεῦχος τῆς σειρᾶς ταύτης ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Rud. Smend περιέχει τὰς ἐξῆς παλαιοδιαθηκικάς ἐργασίας τοῦ περιφήμου ριζοσπαστικοῦ ἐρευνητοῦ Julius Wellhausen ἀναφερομένας εἰς τε τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἐκδοθείσας τὸ πρῶτον τὸ 1880 καὶ εἰς τὴν Ἰσραηλιτικὴν καὶ Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν, ἐκδοθείσας τὸ 1905, ὡς καὶ τὴν Kurze Übersicht über die Geschichte der Alttestamentlichen Wissenschaft (110-119) καὶ τὴν προσωπογραφίαν τοῦ Heinrich Ewald ἐπὶ τῇ 150ετηρίδι τῆς Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen (σ. 120-138). Τὸ δὲ ὑπ' ἀριθμ. 32 τεῦχος ἐκ σελ. 275 περιέχει 8 ἐργασίας τοῦ Karl Elliger ἐκδιδομένας ἐπὶ τῇ 65ετηρίδι αὐτοῦ, ὡς καὶ βιβλιογραφίαν αὐτοῦ συντεθειμένην ὑπὸ τῶν H. Gese καὶ Otto Kaiser. Τέλος τὸ ὑπ' ἀριθ. 39 τεῦχος τῆς αὐτῆς βιβλιοθήκης ἐξεδόθη τὸ 1969 ὑπὸ τοῦ Rudolph Smend καὶ εἶναι ἀφιερωμένον μετὰ προλόγου καὶ νεκρολογίας εἰς τὸν ἄρτι ἀποβιώσαντα ἐπιφανῆ καθηγητὴν Martin Noth (σελ. 217).

Π.Ι.Μ.

Studies on John presented to Prof. Dr. J. N. Sevenster on the occasion of his seventieth Birthday. Suppl. N. T. τόμ. XXIV. E. J. Brill. Leiden 1970. Pages 220.

Πρόκειται περὶ πνευματικῆς προσφορᾶς θαυμαστῶν καὶ φίλων καινοδιαθηκολόγων καθηγητῶν πρὸς τιμὴν τοῦ ἐορτάζοντος τὴν ἐπιστημονικὴν ἑβδομηκονταετηρίδα του διαπρεποῦς Ὀλλανδοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἑρμηνείας τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Amsterdam κ. J. Sevenster. Τοῦ πνευματικοῦ τούτου συμποσίου προτάσσεται ἐκτενὴς βιβλιογραφία τοῦ ἐορτάζοντος καθηγητοῦ ἐκπονηθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. M. C. Rientsma (σελ. 1-11), μεθ' ὃ ἔπονται αἱ ἐξῆς ἐπιστημονικαὶ συμβολαί: 1) A. Geysers, The «Semeion» at Cana of the Galilee (σελ. 12-21), 2) K. Hanhart, The Structure of John I 35-IV 54, (σελ. 22-46), 3) B. Hemele, L' ensévelissement selon Saint

Jean (σ. 47-65), 4) M. De Jonge, The use of the word Χριστός in the Johannine Epistles (66-74), 5) G. D. Kirpatrick, What John tells us about John (75-87), 6) A. F. J. Klijn, John XIV 22 and the name Judas Thomas (σ. 88-96), 7) H. B. Kosselen, Who were the Greeks of John XII 20? (97-110), 8) Th. C. De Kruijf, The Glory of the Only Son, John I 24 (111-123), 9) C. H. Lindijer, Die Jungfrauen in der Offenbarung des Johannes XIV (124-142), 10) Christian Maurer, Der Exklusivanspruch des Christus nach dem Johannesevangelium (143-154), 11) C. F. D. Moule, A neglected Factor in the Interpretation of Johannine Eschatology (155-160), 12) E. Schweizer, Jesus der Zeuge Gottes (161-168), 13) A. Sevenster, Remarks on the humanity of Jesus in the Gospel and Letters of John (185-193), 14) J. Smit Sibinga, A Study on I John (194-208) καὶ 15) W. C. van Unnik, Μία γνώμη, Apocalypse of John XVII 13, 17 (σ. 209-220), ἐπὶ τῇ ὁποίᾳ εὐκαιρία ἄς μοι ἐπιτρέψῃ ὁ κ. W. van Unnik οὐ μόνον νὰ βεβαιώσω τὴν γενικὴν συμφωνίαν μου ἐπὶ τῶν διὰ μακρῶν ἀναπτυσσομένων ἐπόψεων αὐτοῦ, ὡς βλέπει τις ἀναγινώσκων καὶ τὴν ἡμετέραν ἐρμηνείαν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων χωρίων τῆς Ἀποκαλύψεως (βλ. ἡμέτερον ὑπόμνημα εἰς τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον), ἀλλὰ καὶ νὰ διερμηνεύσω τὴν ἰδιαίτερον ἱκανοποίησιν τοῦ Ἑλληνος ἀναγνώστου διὰ τε τὴν συμβολὴν τοῦ κ. Unnik εἰς τὸν ἑορτασμὸν τῆς 70ετηρίδος τοῦ κ. Sevenster, ὅστις ἔδωκε καὶ τὸ σύνθημα δι' εἰδικῆς πραγματείας ὑπὸ τὸν τίτλον «Do you know Greek?», ἰδιαίτερος δὲ καὶ διὰ τὰς ἀκολουθοῦσας ὁρθοτάτας παρατηρήσεις τῆς ἐν σελ. 210 κρίσεώς του.

Ἐκ τοῦ ὅλου δὲ περιεχομένου τοῦ συμπαθεστάτου τούτου συμποσίου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιγραφή σχετίζεται πρὸς τὸ κύριον ὄνομα τοῦ τιμωμένου ἐπὶ τῇ ἑβδομηκονταετηρίδι τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Amsterdam κ. J. N. Sevenster, ἐκτὸς τῆς δαφίλους βιβλιογραφίας, σημειοῦμεν ἰδιαίτερος τὴν συμβολὴν τοῦ κ. H. B. Kosselen «Who were the Greeks of John XII 20?» καὶ τὰς τελευταίας παρατηρήσεις τοῦ προέδρου τῆς διεθνούς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν Supplements to the New Testament, τοῦ ἐν Leiden τῆς Ὀλλανδίας ἐκδιδόμενον διεθνούς περιοδικοῦ τοῦ καθηγητοῦ κ. W. C. Van Unnik ὑπὸ τὸν τίτλον «MIA ΓΝΩΜΗ Apokalypse of John XVII 13, 17». Ἐν τῇ συμβολῇ ταύτῃ, ἐν ἣ λαμβάνεται ὡς ἀφετηρία ἡ γνωστὴ ἐρώτησις τοῦ Ρωμαίου χιλιάρχου τῆς Παλαιστίνης, ἡ ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν ὑπὸ ἀνάκρισιν ἀπόστολον Παῦλον ἐν Πράξεων κα' 37 «Ἑλληνιστὶ γινώσκεις;», ἐρώτησις χρησιμοποιοηθεῖσα ἤδη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κ. Sevenster ὡς τίτλος ἔργου του ἐκδοθέντος τῷ 1968 ἐν «Do you know Greek», ὅπερ ἐβιβλιογραφήσαμεν ἐν τῷ παρόντι περιοδικῷ (1969, σελ. 564) ἐν τῇ συμβολῇ, λέγομεν, ταύτῃ παρέχει ὁ κ. Unnik οὐ μόνον ἐμπεριστατωμένην ἐρμηνείαν τῶν μνημονευθέντων δύο χωρίων τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀλλ' εὐρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξάρῃ καὶ τὴν τόσον ἐπίκαιρον σημασίαν τῆς ἀναγνώσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν τῷ πρωτοτύπῳ κειμένῳ, διακηρύσσων, πρὸς τοὺς ἄλλοις, τὰ ἐξῆς ἐπίκαιρα δι' ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας (σελ. 209). «Ἀναγινώσχετε τὴν Κ. Διαθήκην σας διὰ τῶν ὀμμάτων καὶ τῶν ὠτων τῶν πρώτων Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν». Εἶναι, λέγει ὁ κ. Unnik, ἀνάγκη νὰ ἔχητε εἰς τὴν καρδίαν σας τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ σπουδὴ τῶν κλασσικῶν γλωσσῶν ἐν τοῖς σχολείοις ἔχει, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καταρρεύσει καὶ ἀκούονται φωναὶ ὑπὲρ τῆς ἀποβολῆς τῆς μελέτης τῆς Βίβλου εἰς τὰ πρωτότυπα κείμενα ἀπὸ τὰ θεολογικὰ προγράμματα. Τοῦτο, λέγει, θὰ ἐσήμαινε μεγάλην ἀπώλειαν διὰ τὴν εὐσεψίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἰδιαίτερος τῆς Ἑλληνικῆς, καθ' ὅσον οὐδεμίαν μετὰφρασιν δύναται νὰ ἀποδώσῃ ὁρθῶς τὰς ἀποχρώσεις τοῦ πρωτοτύπου κειμένου, αἵτινες ἀνακαλύπτονται μόνον διὰ τῆς λεπτομεροῦς ἐξετάσεως τῶν πρωτοτύπων κειμένων καὶ τῶν συμφραζομένων αὐτῶν» (σελ. 209). Περαιτέρω δὲ ὁ κ. Unnik ἀσχολεῖται ἐμπεριστατωμένως μετ' εὐρείας φιλολογικῆς μαθήσεως καὶ διαυγοῦς κρίσεως περὶ τὰ μνημονευθέντα δύο χωρία τῆς Ἀποκαλύψεως.

Π. Ι. Μπρατσιώτης

Philon d' Alexandrie. 17. De fuga et inventione (Περὶ φυγῆς καὶ εὐρέσεως)
Introduction, Text, Commentaire. Par Esther Starobinski-Safran de Genève.
Editions du Cerf. Paris 1970. Pages 332.

Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὑπὸ τῶν R. Arnaldez, Cl. Mondésert καὶ J. Pouiloux ἐκδομένων συγγραμμάτων τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Ἰουδαίου φιλοσόφου Φίλωνος συνεχίζεται ἐνταῦθα ἡ ὥραια αὕτη ἐκδοσις δι' ἑνὸς ἐξηγητικοῦ ἔργου διακρινομένου διὰ τε τὴν ἐκλεκτὴν μορφήν του καὶ τὸν πλοῦτον τῆς πνευματικότητός του κατὰ τρόπον διευκολύνοντα τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸν Θεόν, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἐπίκεντρον τοῦ βιβλίου τούτου καὶ δικαιολογοῦντα τὴν ἐξῆς παρατήρησιν τῆς ἐκδοτρίας τοῦ βιβλίου τούτου «Ἄπαξ ἔτι ὁ Φίλων καλεῖ ἡμᾶς πέρα τῆς ἀτομικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως, νὰ συλλάβωμεν τὴν κοινὴν εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τούτου πνευματικὴν πραγματικότητα».

Vocabulaire de Théologie Biblique publié sous la direction de
Xavier Léon-Dufour et de Jean Duplacy, Augustin George, Pierre Grelot,
Jacques Guillet, Marc-Fr. Lacan. Deuxième édition révisée et augmentée. Les
éditions du Cerf. Paris 1970. Pages XXXII+1399.

Ἡ Γαλλία εἶναι ἐκ τῶν νεωτέρων χωρῶν, ἥτις διακρίνεται, πρὸς τοὺς ἄλλοις, καὶ διὰ τὴν ἐν αὐτῇ ἀνθισθιν λεξικογραφικῶν ἐργασιῶν ὑποβοηθουμένων καὶ διὰ τῶν πολλαπλῶν ἐκδόσεων τοῦ Λεξικοῦ τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας (ἀπὸ τοῦ 1649). Μεταξὺ δὲ τῶν ἐν λόγῳ ἐκδόσεων ἄξια ἰδιαίτερας μνείας καὶ τὰ Λεξικά τῆς Γαλλικῆς γλώσσης τοῦ Littré καὶ τοῦ Larousse. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, εἶναι ἄξιον ἰδιαίτερας μνείας τὸ γνωστὸν μέγα Dictionnaire de la Bible τοῦ γραμματικῶς τῆς ἐν Ρώμῃ Βιβλικῆς Ἐταιρείας Fulcran Vigouroux. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς μετὰ χεῖρας ἐκδόσεως εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ τίτλος Vocabulaire de Théologie Biblique, ἀποφευγομένων τῶν ἐπιθέτων historique καὶ archéologique καὶ τιθεμένου ὡς σκοποῦ τῆς ἐξυπηρετήσεως ἀπ' ἑνὸς τοῦ οὐσιώδους περιεχομένου τῆς Βίβλου ἀπ' ἑνὸς καὶ ἀπ' ἐτέρου τοῦ ἱεροῦ κλήρου καὶ τῶν πιστῶν. Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ συνεργάζονται 70 διαπρεπεῖς συνεργάται ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Xavier Léon Dufour καὶ συντονιστικῆς ἐπιτροπῆς κατὰ τρόπον ὑπεθυμίζοντά πως τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῶν «Ἐβδομήκοντα». Ἡ μὲν πρώτη ἐκδοσις συνετελέσθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1958-61, ἡ δὲ δευτέρα ἀπὸ 1968-70. Ταύτης δὲ προτάσσεται διεξοδικὴ εἰσαγωγή (σελ. XV-XXXI), ἔνθα ἀπ' ἑνὸς διευκρινίζεται ἡ ἔννοια τῆς Βιβλικῆς Θεολογίας καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ Λεξικοῦ, ἀπ' ἐτέρου δ' ἐκτίθεται ἡ φιλολογικὴ ἱστορία τῆς Βίβλου, Παλαιᾶς τε καὶ Καινῆς (σ. XXIII-XXXI). Ἐν τέλει δὲ παρατίθεται πίναξ (Index) παρέχων τὸ νῆμα τῆς παρακολουθήσεως τοῦ ὅλου ἔργου καὶ διαιρούμενος εἰς τρία τμήματα, ἐξ ὧν τὸ μὲν α' φέρει τὸν τίτλον «Ὁ Θεὸς πατὴρ καὶ δημιουργὸς καὶ ὁ σκοπὸς αὐτοῦ», τὸ δὲ β' τιτλοφορεῖται «Ὁ Κύριος Ἰησοῦς, ὁ Σωτὴρ» καὶ τὸ γ' ἐπιγράφεται «Τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας». Ἰδιαίτερον συμπάθειαν ἐμπνέει εἰς τὸν Ἕλληνα θεολόγον ἡ πατρὶς τοῦ Λεξικοῦ, ἡ Λυών, τὸ παλαιὸν Λούγδουνον, ἡ β' πατρὶς τοῦ σπουδαίου Ἑλληνοῦ τὴν καταγωγὴν ἐπιφανοῦς ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως Εἰρηναίου. Πρόκειται περὶ χρησιμωτάτου βοηθήματος προσφερομένου ὑπὸ τῆς Νοτιογαλλικῆς ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας, κυκλοφορουμένου εἰς τὰς οἰκείας γλώσσας καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ, Γερμανίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ, Κροατίᾳ, Πολωνίᾳ, Πορτογαλίᾳ Ὀλλανδίᾳ καὶ Ρωσίᾳ, ἔτι δὲ καὶ ἐν Κίνᾳ καὶ Ἰαπωνίᾳ καὶ αὐτῷ τῷ Βιετνάμ, ἐπὶ πλέον δὲ ἐν εἰδικῇ ἐκδόσει διὰ τοὺς τυφλοὺς. Θὰ ἠῤυχετό τις λοιπὸν καὶ ἑλληνικὴν ἐκδοσιν τοῦ ἔργου πρὸς ἐξυπρέτησιν τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἡμετέρου λαοῦ στερουμένου εἰς τὴν γλώσσάν του ἐνὸς τοιοῦτου περισπουδάζου θεολογικοῦ βοηθήματος.

Π. Ι. Μπρατσιώτης

Τὰ κατὰ λοιπα τῶν ἔργων τοῦ Καρόλου Μπάρτ.

Εἰς τὴν Ἑλβετίαν πλησίον τῆς πόλεως Βασιλείας ἐγένετο κατὰ τὴν 11ην καὶ 12ην Ἰουλίου ἐ. ἔ. διὰ πρώτῃν φορὰν ἡ μεγαλύτερα συνάντησις, εἰς τὴν ὅποίαν ἐπρόκειτο νὰ γίνουσι εἰσηγήσεις καὶ δοθῶσι λεπτομερεῖς ἐξηγήσεις περὶ τοῦ χρόνου καὶ τρόπου τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀνεκδότων ὄγκωδῶν παραλειπομένων ἔργων τοῦ ἀποθανόντος Ἑλβετοῦ θεολόγου Καρόλου Μπάρτ.

Συμφώνως πρὸς τὸ συντεθὲν προσχέδιον τὰ κατὰ λοιπα ἀνεκδοτα ἔργα κατανέμονται εἰς πέντε τμήματα: 1) Εἰς Κηρύγματα καὶ Κατηχήσεις, 8 τόμοι, 2) εἰς Πανεπιστημιακὰς Παραδόσεις, Φροντιστήρια καὶ ἀποσπάσματα Παραδόσεων, 13 τόμοι, 3) Εἰς Ἐπιστολάς, 15 τόμοι, 4) εἰς Σχεδιαγράμματα, Διαλέξεις, Διαλόγους καὶ Βιογραφικὰ Μνημεῖα, 5) Εἰς Κρίσεις περὶ τῶν ἔργων τοῦ Μπάρτ καὶ ἀπαντήσεις ἐκ μέρους του, 2 τόμοι.

Ἐτησίως πρόκειται ἐκ τῶν καταλοίπων αὐτῶν νὰ ἐκδοθῶσι δύο ἢ τρεῖς τόμοι. Πρὸς τὸ παρὸν προετοιμάζονται ἢ εἶναι ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἑννέα τόμοι.

Ἐκτὸς τῆς ἐκδόσεως τῶν παραλειπομένων ἔργων περὶ τὸ τέλος τοῦ 1970 θὰ δημοσιευθῇ ὑπὸ τοῦ Μπέρντ Γιάσπερτ ἡ μεταξὺ Καρόλου Μπάρτ καὶ Ροδόλφου Μπούλτμαν ἀλληλογραφία τῶν ἐτῶν 1922-1966. Ἀναμφισβητήτως ἡ ἐκδοσις αὕτη θὰ εἶναι μεγάλης θεολογικῆς καὶ ἐκκλησιολογικοῖστορικῆς σημασίας καὶ ὡσαύτως ἓν τεκμήριον τοῦ βίου ἐνὸς κατ' ἐξοχὴν μεγάλου θεολογικοῦ πνεύματος.

Κ.Γ.Μ.

1) «Ἐπὶ τὰς πηγὰς» - Ἐκλεκτὰ Πατερικὰ Κείμενα. 2. Ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἡ Θεοτόκος Γιέβτις. Λογοτεχνικὴ ἀπόδοσις Ὁμιλιῶν: Α' Ἑλ. Μάϊνας, Β' Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Γ' Κάλτη Χιωτέλλη καὶ Δ' Δημήτρης Σταθόπουλος. Εὐαγγέλιον Ἰδρυμα «Ὁσίου Ἰωάννου ὁ Ρώσσο», Ἀθήναι 1970 σσ. 292 (Διεύθυνση Σειρᾶς Παν. Νέλλα).

1. Εἶναι πράγματι εὐχάριστος καὶ ἐλπιδοφόρος ἡ στροφὴ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων Θεολόγων «ἐπὶ τὰς πηγὰς» τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ δὲ τὸν γράφοντα τὴν παρούσαν βιβλιοκρισίαν εἶναι καὶ συγκινητικὴ ἡ στροφὴ αὕτη πρὸς τοὺς Πατέρας, ἐπειδὴ οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων Θεολόγων μας ὑπῆρξαν μαθηταὶ του, διευρύναντες ὕστερον τὰς σπουδὰς των ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ. Χάριτι Θεοῦ, ὁ σπαρὸς σπὸς τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας Πατέρας ἤρξατο αὐξανόμενος καὶ ἀποδίδων καρποὺς γλυκεῖς καὶ εὐχόμενος διὰ τε τὴν Ἐπιστήμην τῆς Ἑλληνικῆς Θεολογίας, διὰ τὴν ἁγίαν ἡμῶν Ἐκκλησίαν καὶ διὰ τὸ εὐσεβὲς Αὐτῆς πλήρωμα.

2. Τῆς σειρᾶς τῶν ἐκλεκτῶν Πατερικῶν κειμένων «Ἐπὶ τὰς πηγὰς» πρόκεινται νῦν δύο τόμοι: 1. Νικολάου Καβάσιλα: Ἡ Θεομήτωρ, ὑπὸ Π. Νέλλα καὶ 2. Ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἡ Θεοτόκος. Ἀνηγγέλθη δὲ ἡ ἐκδοσις καὶ τῶν ἐξῆς ἔργων: 1. Ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως, 2. Ἁγίου Διαδόχου Φωτικῆς, Κεφάλαια Γνωστικά, 3. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων καὶ 4. Μεγάλου Βασιλείου, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Εὐχόμεθα πληρῆ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀναλαμβανόμενης προσπάθειας προβολῆς ὅσον πλείστων ἐκ τῶν Πατερικῶν Κειμένων εἰς ὅσον πλείστους ἐκ τῶν πιστῶν, ἐπιστήμονας Θεολόγους καὶ μὴ, κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς, ἡμετέρους τε καὶ ξένους.

3. Τὰ περιεχόμενα τοῦ ἐν ἐπικεφαλίδι ἔργου εἶναι τὰ ἐξῆς: Πρόλογος (Π. Νέλλα), Βραχυγραφίαι (σ. 8), Εἰσαγωγή (Ἱερομ. Α. Γιέβτις): Α' Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ (σ. 12). Β' Ἡ περὶ Θεοτόκου διδασκαλία τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ (σ. 22) καὶ Γ' Περὶ τῆς παρούσης ἐκδόσεως (σ. 58). Εἶτα: Ὁμιλία Α: Λόγος εἰς τὸ γενέσιον τῆς Θεοτόκου

(σ. 64), 'Ομιλία Β': 'Εγκώμιον Α' εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου (σ. 100), 'Ομιλία Γ': 'Εγκώμιον Β' εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου (σ. 144) καὶ 'Ομιλία Δ': 'Εγκώμιον Γ' εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου (σ. 204). 'Ακολουθεῖ: Θεολογικὸς σχολιασμός: Σχόλια εἰς τὴν Α' 'Ομιλίαν (σ. 226), εἰς τὴν Β' (σ. 249), εἰς τὴν Γ' (σ. 263) καὶ εἰς τὴν Δ' (σ. 279). 'Ἐν τέλει: Πίναξ Α': Γραφικῶν χωρίων (σ. 285) καὶ Β': Θεολογικῶν ἐνοιῶν (σ. 291).

4. "Ἐκδηλον στοιχεῖον ἀπάντων τῶν συνεργατῶν τοῦ ἔργου εἶναι τὸ ἐνθουσιαστικόν. "Ο τε κατατοπιστικὸς «Πρόλογος», ἀλλ' ἰδίᾳ ἡ ἱστορικὴ ἐκθεσις ἐν τῇ «Εἰσαγωγῇ» φέρουν τὴν σφραγιδα τοῦ προσωπικοῦ βιώματος καὶ τῆς θερμουργοῦ πίστεως τῶν συντακτῶν. 'Ἄλλ' ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ ἐπιστημονικῆς ἐκδόσεως, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λείπῃ ἡ κριτικὴ καὶ ὁ ἔλεγχος, τῶσον ἐπὶ τῶν «βιογραφικῶν» τοῦ ἱ. Δαμασκηνοῦ, ὅσον καὶ τῆς συσχέτισεως τῆς διδασκαλίας τούτου περὶ τῆς Θεοτόκου μετὰ τῶν πρὸ αὐτοῦ Πατερικῶν Κειμένων, μάλιστα διὰ τῆς συσχέτισεως τῆς 'Αποκρύφου Γραμματείας (Πρωτευαγγελίου τοῦ 'Ιακώβου, 'Ωδῶν Σολομώντος καὶ Transitus beatae Mariae virginis, κατ' ἐξοχὴν δὲ τῶν ἀποφάσεων τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι οἴκουμ. συνόδου, 451).

5. 'Ἐπιτυχὴς ἡ ἐκδοσις καὶ τὸ apparatus criticus ἐπίσης. 'Ομοίως ἡ μετάφρασις ἱκανοποιητικὴ. (ἐν σ. 65: ἀντὶ «κάθε ἀξίωμα» θὰ ἡρμήνευον «ὄλοι οἱ ἀξιώματοῦχοι», ἐπειδὴ εἶναι σύνθητες παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς τὸ φαινόμενον ἐν τῇ χρήσει τοῦ οὐδετέρου τῶν ἐπιθέτων, νὰ προτιμᾶται ἀντὶ τοῦ συγκεκριμένου π.χ. «οἱ βάρβαροι»- τὸ βάρβαρον, οἱ ὑπήκοοι= τὸ ὑπήκοον, ἡ γερουσία=τὸ γερούσιον ὅπως καὶ ἀντὶ τοῦ ἀφηρημένου προτιμᾶται π.χ. τὸ ἐπιεικὲς=ἡ ἐπιεικεία, τὸ εὐνομον=ἡ εὐνομία, τὸ ἀληθές=ἡ ἀλήθεια, τὸ φιλόνηρον ἢ φιλάνθρωπια κλπ. 'Ἐτερον παράδειγμα μὴ ἀνεκτῆς μεταφράσεως: 'Ἀντὶ τῆς ὠραιότητος παρηχέσεως: «Χαῖρε κεχαριτωμένη», ὁ μεταφραστὴς ἀποδίδει: «Χαρά σου, ὀλόχαρη» ποὺ χρειάζεται νέαν περιφραστικὴν ἀπόδοσιν διὰ νὰ κατανοηθῇ καὶ ἀπὸ τὸν ἀπλοῦστερον ἀναγνώστην. Καὶ αἱ πλέον ἀτυχεῖσαι φράσεις, γνωσταὶ εἰς τὸ πολὺ κοινόν, δὲν μεταφράζονται, ὅπως π.χ. αἱ παροιμίαι, αἱ γνώμαι καὶ αἱ σημειώδεις φράσεις. —Μόνον παραδείγματος χάριν. Ἐἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν Πατερικῶν Κειμένων ἀπαιτεῖται πολὺ μεγάλη προσοχή. Προτιμητέα ἡ «περιφραστικὴ» ἀπόδοσις ἀπὸ τὴν μονολεκτικὴν δημώδη ἐρμηνείαν, δυναμένην πολλάκις νὰ παραπλανήσῃ τὸν μελετητὴν εἰς ξένας τοῦ ἱεροῦ κειμένου ἐννοίας. Ταῦτα γράφω πρὸς μαθητάς μου πρὸς διδασχὴν καὶ διόρθωσιν αὐτῶν. "Ἄς μὴ λησμονοῦν, ὅτι καὶ ἀπὸ καθέδρας ἐλέγομεν: Εἶναι δυσχερέστερον πολλάκις νὰ ἐρμηνεύσωμεν Πατερικόν τι Κείμενον ἢ κείμενον κλασσικοῦ τινος συγγραφέως. "Ἐστω ὡς παράδειγμα ἡ λέξις «Γνώσις». Παρὰ τοῖς 'Αρχαίοις ἔχει συγκεκριμένην ἐννοίαν. Παρὰ τοῖς Πατράσι ἀπαντᾷ πολλάκις ἐν διαφορετικῇ θεολογικῇ ἐννοίᾳ, μάλιστα ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ Πατρὶ, ὡς λ.χ. παρὰ τῷ 'Ιγνατίῳ 'Αντιοχείας, παρὰ τῷ ὁποίᾳ ὁ ὅρος «Γνώσις» ἔχει οὐχὶ ὀλιγωτέρας τῶν 20 διαφορετικῶν Θεολογικο-δογματικῶν ἐνοιῶν! Πολλὴ λοιπὸν προσοχὴ ἀπαιτεῖται ἐν τῇ μεταφράσει καὶ τῇ ἀποδόσει εἰς τὴν κοινὴν καὶ ὁμιλουμένην γλῶσσαν τῶν Πατερικῶν Κειμένων.

6. 'Ἐν σ. 58-62 ὁ σ. ἐξηγεῖ τοὺς λόγους, δι' οὓς ἀπεφασίσθη ἡ ν ἐ α ἐκδοσις ἐπὶ τῇ βάσει 10 χφφ., ἐνῶ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν ἠδυνήθη (διὰ τὸ «σύντομον», ἤτοι τὸ ἐπεῖγον τῆς ἐκδόσεως) νὰ χρησιμοποιήσῃ «καὶ ἄλλα βασικὰ χφφ.». 'Ἡ ἐπιστήμη δὲν δέχεται παραλείψεις ἢ ἐλπιδοφόρους ὑποσχέσεις μελλοντικῆς πληρεστέρας ἐκδόσεως μετὰ στέμματος τῆς χφφ. παραδόσεως. —'Ἐλλείπει ἡ μνεῖα τῶν σπουδαιότερων τοῦλάχιστον ἔργων τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ θέμα, ἐκ τῆς ξένης βιβλιογραφίας, περὶ τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ καὶ περὶ τῆς Θεοτόκου.

'Ο ἐν τέλει «Θεολογικὸς Σχολιασμός» χρησιμώτατος καὶ ἐποικοδομητικὸς. "Ἐκδηλον καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἐνθουσιαστικόν στοιχεῖον, μαρτυροῦν τὴν πλήρη συμμετοχὴν τῶν συντακτῶν τοῦ εἰς τὰ ὑψηλὰ θεολογικὰ διδάγματα τοῦ Πατερικοῦ Κειμένου.

Αἱ ὀλίγαι παρατηρήσεις οὐδαμῶς μειώνουν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου, οὔτε παραθεωροῦν τὰς ἐργώδεις προσπάθειαι τῶν συντακτῶν τοῦ εὐπροδέκτου πονήματος. Βεβαιωθῆ-
 τωσαν, ὅτι ἡ συμβολὴ των θά εὕρη ἐπαινετὴν ἀνταπόκρισιν ἀπὸ πάντα φιλομαθῆ καὶ εὐσεβῆ
 χριστιανόν.

Κων. Γ. Μπόνης

1) Ἐλάβομεν τὰ τεύχη τῶν ἐτῶν 1966-1969 τοῦ παλαιφάτου καὶ διεθνoῦς κύρους
 ἐκκλησιαστικοῦ περιοδικoῦ συγγράμματος «Νέα Σιών», ἐκδιδoμένου ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ κοι-
 νοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου Ἱεροσολύμων. Ἡ καλαισθητος ἐμφάνισις ὀφείλεται εἰς τὰ γνω-
 στά Μονοτυπικὰ Συγκροτήματα τοῦ Φ. Τσιρώνη (Λένορμαν 185). Δυστυχῶς ἐκ τοῦ ἘΑ'
 τόμ. (1966) ἐλάβομεν μόνον τὸ Β' μέρος (τεύχη Ζ'-ΙΒ'). Ἀναφέρομεν ἀπλῶς τὰ περιεχό-
 μενα ἐκάστου τόμου κεχωρισμένως:

α) Τόμ. ἘΑ' (1966) (τεύχη Ζ'-ΙΒ'): Σεβ. Φιλαδελφείας Ἐπιφανίου,
 Ἐκθεσις τῆς συνελθούσης ἐν Βελιγραδίῳ ἀπὸ 1-15 Σεβρίου 1966 Διορθοδόξου Θεολογικῆς
 Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ Διαλόγου μετὰ τῶν Ἀγγλικανῶν καὶ Παλαιοκαθολικῶν (σ. 131) Σεβ.
 Σεβαστείας Γερμανοῦ, Ἀναστήλωσις τοῦ Πανιέρου Νοοῦ τῆς Ἀναστάσεως (σ. 176).
 Ἀρχιμ. Ἰακώβου Καπενεκά, Ἐπὶ τῷ ἱστορικῷ ἑορτασμῷ τοῦ Θεοβαδίστου δρους Σι-
 νᾶ (σ. 179). Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (†), Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας
 Ἱεροσολύμων (Β' ἐκδ. ἐπηξημένη) (σ. 190). Νικηφόρου Μοσχόπουλου, Ἡ
 Ἁγία Γῆ (κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ὑπὸ Νικ. Γ. Πιζάνια) (σ. 219). Δρος
 Αἰμιλιανοῦ Τσιρπανλή, Περὶ τῶν ἱερῶν Μνημοσύνων (σ. 256). Ἐκκλησιαστικὰ
 Χρονικὰ (σ. 275), Νέα βιβλία (σ. 299) καὶ Πίναξ Περιεχομένων (σ. 301).

β) Τόμ. ἘΒ' (1967) (τεύχη Α'-ΙΒ'): Ἀρχιμ. Ἰακώβου Καπενεκά, Ἐκλο-
 γῆ καὶ Ἐνθρόνισις τοῦ νέου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ.κ. Γερμανοῦ-
 μου τοῦ Α' (σ. 1). Τοῦ Ἰδίου, Αἱ ἱστορικαὶ συναντήσεις τῶν Προκαθημένων τῆς
 Καθολικῆς καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν Κωνπόλει καὶ Ρώμῃ (σ. 24). Γερμανοῦ
 Πιολζωίδου, Μητροπολίτου Ἱεραπόλεως, Ἡ Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς συγχρόνου
 κοινωνικῆς ἀπόψεως (σ. 39). Χρυσ. Α. Παπαδοπούλου (†), Ἱστορία τῆς Ἐκκλη-
 σίας Ἱεροσολύμων (Β' ἐκδ. ἐπηξημένη) (σ. 42). Νικηφόρου Μοσχόπουλου,
 Ἡ Ἁγία Γῆ (κατὰ μετάφρ. ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ὑπὸ Ν.Γ. Πιζάνια) (σ. 77). Ἀρχ. Σωφρο-
 νίου Χαραλάμπους, Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ ἱεροῦ Ἰγνατίου (σ. 109). Δρος Αἰμι-
 λιανοῦ Τσιρπανλή, Ἱστορικὴ μελέτη περὶ τοῦ χρονολογικοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα
 (σ. 125). Ἐκκλησιαστικὰ Χρονικὰ (141), Μήνυμα τοῦ Μακαριωτάτου (σ. 201), Ὁ
 Ἀλεξανδρείας Χρυστοφόρος ὁ Β' (†) (σ. 202), Νέα βιβλία (σ. 205) καὶ ἐν Παραρτήματι:
 Ἀρχιμ. Καλλίστου Μηλιαρά (†), Ἱστορικὴ μελέτη περὶ τοῦ ἁγίου Φωτῆς (σ.
 207-240).

γ) Τόμ. ἘΓ' (1968) (τεύχη Α'-ΙΒ'): Ἀρχιμ. Ἰακώβου Καπενεκά,
 Περὶ τῆς θείας Ἐνανθρωπήσεως καὶ τῶν Ἁγίων Τόπων (σ. 3). Σεβ. Ἀρχιεπ. Φι-
 λαδελφείας κ. Ἐπιφανίου, Ἐκθεσις περὶ τῆς ἐν Γενεύῃ συνελθούσης ἀπὸ 8-15 Ἰουνίου
 1968 Διορθοδόξου Ἐπιτροπῆς (σ. 8). Σεβ. Ἀρχιεπ. Ἰορδάνου κ. Βασιλείου, Ἐκθεσις
 περὶ τοῦ ἀνὰ τὰς Ἀνατολικὰς Χώρας ταξιδίου τοῦ Μακ. Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ.
 Βενεδίκτου ἀπὸ 21ης Μαΐου - 3ης Ἰουλίου 1968 (σ. 29). Τοῦ αὐτοῦ, Ἐκθεσις
 περὶ τῆς ἐν Ὑρpsαλα τῆς Σουηδίας συγκροτηθείσης Δ' Γεν. Συνελεύσεως τοῦ Π.Σ.Ε. ἀπὸ
 4ης-19ης Ἰουλίου 1968 (σ. 111). Νικηφόρου Μοσχόπουλου, Ἡ Ἁγία Γῆ
 (κατὰ μετάφρ. ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ὑπὸ Ν. Πιζάνια, Ὁμοτίμου Γυμνασιάρχου) (σ. 151).
 Ἀρχιμ. Παναγιώτου Ἀντωνίου, Οἱ μικτοὶ γάμοι ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ

'Εκκλησία (σ. 178). 'Ο νέος Πατριάρχης 'Αλεξανδρείας Νικολαοσ ΔΣΤ' (σ. 196) 'Ο νέος 'Αρχιεπ. Σιναίων Γηγόριος (σ. 200) 'Επὶ τῷ θανάτῳ τοῦ πρώην 'Αρχιεπ. 'Αθηνῶν καὶ πάσης 'Ελλάδος Χρυσόστομου τοῦ Β' (σ. 202).—'Εκκλησ. Χρονικά (σ. 205), Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπὶ ταῖς 'Εορταῖς τῶν Χριστουγέννων (σ. 248), Νεκρολογία τοῦ Κυριακουπόλεως 'Αριστοβούλου Μουσικίδου (†), Νέα βιβλία (σ. 252) καὶ Περιεχόμενα (σ. 253).

δ) Τόμ. ΞΔ' (1969) (τεύχη Α'—ΙΒ') 'Αρχιμ. 'Ιακ. Καπενεκᾶ, Τὸ Περιοδικὸν «ΝΕΑ ΣΙΩΝ» τοῦ 'Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου τῶν 'Ιεροσολύμων (σ. 3). Σεβ. Σεβαστείας Γερμανοῦ, 'Αναστήλωσις τοῦ Πανιέρου Ναοῦ τῆς 'Αναστάσεως (σ. 12). Σεβ. Θυατείρων καὶ Μ. Βρετανίας 'Αθηναγόρου, 'Αξιολόγησις τοῦ Παπικοῦ πιστεύου καὶ τῶν σχέσεων 'Ορθοδοξίας καὶ Καθολικισμοῦ (σ. 16). Νικ. Μοσχολοῦ, 'Η 'Αγία Γῆ (σ. 37). Γ. Γρατσέα, Δρος Θ. καὶ Φ. Τὰ ἐκ Κουμράν χειρόγραφα (σ. 86). Κ. Παπολίδου, 'Η θέσις τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων (σ. 130). Δρος Α. Τσιρπανλή, Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Νέας 'Υόρκης, Περὶ τῶν Διαζύγιον ('Ηθικοκοινωνικά) (σ. 141). Μοναχοῦ Εὐσεβίου 'Ιβηρίτου, Περὶ τῶν ἐξ 'Ανατολῶν Μάγων εἰς 'Ιεροσόλυμα παραγενομένων προσκυνῆσαι τῷ Παμβασίλει Χριστῷ (σ. 145). 'Εκκλ. Χρονικά (σ. 155), 'Ο Μακαριώτατος εἰς τὴν Προεδρικὴν Δεξιῶσιν (σ. 201), Μήνυμα τοῦ Μακαριώτατου ἐπὶ τῇ 'Εορτῇ τῶν Χριστουγέννων (σ. 204), Νέα βιβλία (σ. 206), Νεκρολογία 'Αρχιμ. 'Αλεξάνδρου Βρότσου (†) (σ. 207) καὶ Περιεχόμενα (σ. 208).

Κων. Γ. Μπόνης

Alun Davies, *Modern European History, 1494-1788, A Select Bibliography*, London: The Historical Association, 1967, pp. 39.

'Η 'Ιστορικὴ 'Εταιρεία τῆς 'Αγγλίας συμπεριέλαβεν εἰς τὰς ἐκδόσεις τῆς τὸν παρόντα βιβλιογραφικὸν κατάλογον, ἐκλεκτικοῦ χαρακτῆρος, ἐπὶ τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, 1494-1788.

Αἱ ἐργασίαι εἰς τὰς γλώσσας ἀγγλικὴν κυρίως, ἀλλὰ καὶ τὴν γαλλικὴν καὶ γερμανικὴν, κατατάσσονται ὑπὸ τὰς ἐξῆς ὑποδιαιρέσεις: Γενικῆς Φύσεως, σ. 7-11, 'Ιστορικὴ Γεωγραφία, σ. 12, 'Η 'Εξάπλωσις τῆς Εὐρώπης, σ. 12-13, 'Η 'Εποχὴ τῆς 'Αναγενήσεως, σ. 13-16, Μεταρρύθμισις, 'Αντιμεταρρύθμισις καὶ οἱ Ὀρησκευτικοὶ Πόλεμοι, σ. 16-20, Αἱ 'Επαναστάσεις τοῦ ΙΖ' Αἰῶνος, σ. 20 Αἱ 'Αποικιακαὶ Αὐτοκρατορικαὶ καὶ αἱ Συγκρούσεις κατὰ τοὺς ΙΖ' καὶ ΙΗ' Αἰῶνας, σ. 21, 'Η Διαφώτισις, σ. 22-23. 'Ακολουθοῦν αἱ διάφοροι χώραι τῆς Εὐρώπης, σ. 23-36, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, σ. 31. 'Υπάρχει εὐρετῆριον ὀνομάτων εἰς τὸ τέλος, σ. 37-39.

'Ο ὡς ἄνω βιβλιογραφικὸς κατάλογος συνιστᾷ ἓν ἀξιόλογον βοήθημα διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης κατὰ τοὺς αἰῶνας ΙΕ'-ΙΗ'.

Βασίλειος Θ. Σταυρίδης

Owen Chadwick, *The History of the Church, A Select Bibliography*, revised and reprinted, London: Historical Association, 1966, pp. 52.

Εἰς τὴν Θεολογίαν 34 (1963) 337-338 ἔγραψα ἓν σύντομον σημεῖωμα ἐπὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ βιβλιογραφικοῦ τούτου καταλόγου, ἐκλεκτικοῦ χαρακτῆρος, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας (Λονδῖνον, 1962, σελίδες 52). Μόλις μετὰ μίαν τετραετίαν ὁ κατάλογος οὗτος ἐνεφανίσθη εἰς δευτέραν ἐκδοσιν.

Ὁ πίναξ περιεχομένων τῆς δευτέρας ἐκδόσεως ἔχει ὡς ἐξῆς: Εἰσαγωγικὴ Σημείωσις, σ. 4, I. Γενικὰ Ἔργα ἐπὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, σ. 5-10, II. Ἡ Ἀρχαία Ἐκκλησίαν, σ. 11-18, III. Ἡ Μεσαιωνικὴ Ἐκκλησία, σ. 19-31, IV. Ἡ Μεταρρυθμίσεις καὶ ἡ Ἀντιμεταρρυθμίσεις, σ. 32-41, καὶ V. Ἡ Σύγχρονος Ἐκκλησία, σ. 42-52. Καὶ ἐνταῦθα ὀνομαστικὸς πίναξ τῶν συγγραφέων δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ τέλει.

Κύριον γνώρισμα τῆς δευτέρας ἐκδόσεως εἶναι ἡ ἀναθεώρησις καὶ ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τοῦ καταλόγου. Προστίθενται ἐργασίαι, ἐκδοθεῖσαι μέχρι τοῦ 1966. Μερικαὶ παλαιαὶ ἐκδόσεις δὲν ἐμφανίζονται πλέον, καθὼς καὶ κρίσεις τινὲς ἐπὶ ὄρισμένων βιβλίων. Ἐνίοτε αἱ κρίσεις ἀλλάσσουν ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν. Ἡ διτομος ἐργασία τοῦ Donald Attwater, *The Christian Churches of the East* ἐνεφανίσθη κατὰ τὸ ἔτος 1962 (σ. 42).

Τὸ ἔργον, παρὰ τὸν ἐκλεκτικὸν του χαρακτήρα, εἰς βιβλιογραφίαν ἀγγλικὴν κυρίως, ἀλλὰ καὶ γερμανικὴν καὶ γαλλικὴν, παραμένει πολύτιμον διὰ τὸν σπουδαστὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

Βασίλειος Θ. Σταυρίδης

L. Zander, ed., *List of Writings of the Professors of the Russian Orthodox Theological Institute in Paris, 1955-1965*, Paris: The Russian Orthodox Theological Institute in Paris, no date (1965), pp. 40.

Ὁ βιβλιογραφικὸς οὗτος κατάλογος, ὁ καταρτισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Λέοντος Ζάνδερ († 1964), ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ προηγουμένου τοιοῦτου ὑπὸ τοῦ ἰδίου τῶν ἐτῶν 1925-1954, Παρίσιον, 1954 (;), σελίδες 99, καὶ δίδει μίαν εἰκόνα τῆς συγγραφικῆς δράσεως τῶν καθηγητῶν τοῦ Θεολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ἁγίου Σεργίου. (Ἴδε Κ. Παπουλίδου, *Τὸ Ὁρθόδοξον Θεολογικὸν Ἰνστιτούτον τῶν Παρισίων* «Ὁ Ἅγιος Σέργιος», Ἀθῆναι, 1966, ἀν. ἐκ τῆς Ἐκκλησίας). Ἐνῶ εἰς τὴν προηγουμένην ἐκδοσιν διὰ τὰ ἔτη 1925-1954 δίδονται καὶ σύντομα βιογραφικὰ στοιχεῖα δι' ἕνα ἕκαστον τῶν συγγραφέων ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ πρὸ τῆς παραθέσεως τῶν συγγραμμάτων, ἐνταῦθα παρατίθενται μόνον αἱ συγγραφαί, ἐκτὸς τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Ζάνδερ καὶ τῆς μετακινήσεως τοῦ π. Ἰωάννου Μέγεντρωφ εἰς τὴν Νέαν Ὑόρκην. Αἱ μελέται καταχωρίζονται κατὰ συγγραφεῖς καὶ θέματα. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἐντὸς τῶν οἰκείων θεμάτων ἐξυπονοοῦνται καὶ ἕτεροι ὑποδιαίρεσεις, διότι δὲν ἀκολουθεῖται ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν ἐκδόσεων. Εἰς τὴν σελίδα 33, γραμμὴν 1ην ἡ Ὁρθησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία γράφεται ὡς Θεολογικὴ καὶ ἐξῆς.

Βασίλειος Θ. Σταυρίδης

Pierre Dumont, *La teologia greca odierna*. Ἔκδ. Associazione Cattolica Italiana per l' Oriente Cristiano. Palermo (1968), σελίδες 134, μετὰ 36 εἰκόνων καὶ 1 χάρτου.

Ἡ μετὰ χεῖρας μελέτη: «Ἡ σύγχρονος Ἑλληνικὴ Θεολογία» τοῦ γνωστοῦ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους κύκλους βενεδικτινίου μοναχοῦ τοῦ ἐν Βελγίῳ Μοναστηρίου τῆς Chevetogne πατρὸς Pierre Dumont ἀποτελεῖ καρπὸν τῆς ἀγάπης τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν.

Δημοσιευθεῖσα κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ περιοδικὸν «*Oriente Cristiano*» (Anno VI, n. 3-4; Anno VII, n. 1,3,4), ἐξεδόθη κατὰ τὸ προπαρελθὸν ἔτος καὶ αὐτοτελῶς, ἐμπλουτισθεῖσα διὰ πολλῶν εἰκόνων ὡς καὶ προλόγου τοῦ Papas Damiano Como.

Ὁ πατὴρ Dumont ἐργάζεται ἐπὶ μίαν τεσσαρακονταετίαν καὶ πλέον ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ γνωρίζει, ὅσον ὀλίγοι ἐκ τῶν ξένων, τὰ παρ' ἡμῖν. Δηθύθουν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν τὸ Παπικὸν Ἑλληνικὸν Κολλέγιον τῆς Ρώμης, ὡς καὶ τὴν κί-

νησιν «Oeuvre d' Orient» τῶν Παρισίων. Ἐν τῇ προσπάθειά του ὄπως καταστήσῃ γνωστὴν τὴν Ὀρθοδοξίαν εἰς τοὺς ξένους, ἰδίᾳ τοὺς γαλλοφώνους, ἐπελήφθη τῆς ἐργώδους προσπάθειας τῆς εἰς τὴν γαλλικὴν μεταφράσεως τῆς τρίτου Δογματικῆς τοῦ καθηγητοῦ Π. Τρεμπέλα. Ἦδη ἡ μετάφρασις ἐπερατώθη, ἐκδοθέντος καὶ τοῦ τρίτου τόμου.

Σκοπὸς τῆς παρουσίης μελέτης τοῦ πατρὸς Dumont εἶναι νὰ βοηθήσῃ τὸν μὴ ὀρθόδοξον ἀναγνώστην (κυρίως τὸν ρωμαιοκαθολικὸν) εἰς τὴν καλυτέραν γνῶσιν καὶ κατανόησιν τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς Θεολογίας. Ἰδιαιτέρως δὲ ἡ ἐργασία αὕτη θὰ βοηθήσῃ ὅλους ἐκείνους «κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς, οἵτινες ἐπιθυμοῦν νὰ ἀφιερωθοῦν εἰς τὸ μέγα πρόβλημα τῆς ἐνώσεως», ὡς τονίζει ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ ὁ Papas Damiano Como.

Τὰ περιεχόμενα τῆς μελέτης εἶναι: Παρουσίασις (πρόλογος) σ. 5. Εἰσαγωγή σ. 11. Ὁρησκειτικὴ κατάστασις τῆς ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος σ. 13. Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν: οἱ φοιτηταὶ σ. 16. Οἱ πρῶτοι καθηγηταί: Μισαήλ Ἀποστολίδης σ. 22. Θεόκλητος Φαρμακίδης σ. 22. Κων)νος Κοντογόνης σ. 24. Ἔτεροι σ. 25. Ζωτικότης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς σ. 25. Οἱ καθηγηταὶ τῆς δευτέρας περιόδου: Ἀναστάσιος Διομήδους Κυριακὸς σ. 27. Νικόλαος Δαμαλάς σ. 27. Νικηφόρος Καλογεράς σ. 28. Παναγιώτης Παυλίδης σ. 28. Ζήκος Ρώσης σ. 28. Προκόπιος Οἰκονομίδης σ. 29. Ἐμμανουὴλ Ζολότας σ. 29. Γεώργιος Δέμβος σ. 29. Ἰωάννης Μεσολωρᾶς σ. 30. Ἰγνάτιος Μοσχάκης σ. 30. Σύγχρονος ὀργάνωσις τῆς Σχολῆς σ. 31. Γερμανὸς Στρινόπουλος καὶ ἡ οἰκουμενικὴ του δραστηριότης σ. 34. Οἰκουμενικὸν πνεῦμα τῆς Σχολῆς: Αἱ ἐορταὶ τοῦ Ἀπ. Παύλου τὸ 1951 σ. 37. Τάσεις πνευματικαὶ τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς Θεολογίας σ. 40. Ἐπεμβάσεις τινὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν σ. 41. Πρῶτα βήματα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν Ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν καὶ ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν σ. 43. Περιοδικὰ καὶ δελτία τῶν διαφόρων θεολογικῶν κέντρων σ. 46. Ἐξέχουσαι τινες μορφαὶ τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς Θεολογίας. Νικόλαος Παπαγιαννόπουλος σ. 48. Κων)νος Ράλλης σ. 48. Χρῆστος Ἀνδρούτσος σ. 50. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος σ. 54. Γρηγόριος Παπαμιχαήλ σ. 56. Ἡ σύγχρονος Θεολογία σ. 58. Οἱ σπουδαιότεροι Καθηγηταί: Ἀμίλιας Ἀλιβιζάτος σ. 59. Κων)νος Δυοβουνιώτης σ. 64. Δημήτριος Μπαλᾶνος σ. 69. Παναγιώτης Μπρατσιώτης σ. 72. Νικόλαος Λούβαρις σ. 74. Πανορθόδοξον Συνέδριον Θεολογίας (Ἀθήναι 28 Νοεμβρ. — 6 Δεκ. 1936) σ. 75.

Αἱ Ὁμολογίαι ὀρθοδόξου πίστεως σ. 79. Αἱ τρεῖς ἀποκρίσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β' πρὸς τοὺς Λουθηρανούς Θεολόγους τῆς Τυβίγγης καὶ Βυρτεμβέργης σ. 83. Ὁμολογία πίστεως τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου σ. 83. Νεαὶ ἀπόψεις ἐπὶ τῶν συμβολικῶν βιβλίων σ. 86. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία καὶ τὸ κύρος τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν: Κωνσταντινούπολις σ. 96. Ἱεροσόλυμα καὶ Κύπρος σ. 98. Ἀλεξάνδρεια σ. 98. Ἐκκλησία Ρουμανίας σ. 99. Σημασία τῶν τοιούτων ἀναγνωρίσεων σ. 100. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ αἱ ἀγγλικανικαὶ χειροτονίαι σ. 103. Ἐκθεσις τοῦ καθηγητοῦ Ἀλιβιζάτου σ. 104. Ὑπόμνημα τοῦ καθηγητοῦ Μπρατσιώτου σ. 113. Ὑπόμνημα τοῦ καθηγητοῦ Μπαλᾶνου σ. 120. Σημεῖωμα τοῦ καθηγητοῦ Παναγιώτου Τρεμπέλα σ. 122. Συμπεράσματα σ. 123. Πίναξ εἰκόνων σ. 131.

Ὁ πατὴρ Dumont ἀρχεταὶ τῆς μελέτης του διὰ τῆς ἐρωτήσεως: «Ποίαν ἀξίαν ἔχει ἡ σύγχρονος Ἑλληνικὴ Θεολογία; Τί ἀντιπροσωπεύει; Ἐν ποίῳ μέτρῳ ἡ σκέψις τῶν ἐλλήνων θεολόγων τοῦ τελευταίου αἰῶνος παρέμεινε σύμφωνος πρὸς τοὺς θεολογικοὺς καὶ ἐρμηνευτικοὺς ἠθασαυροὺς τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῶν ἐνδόξων αἰώνων τῆς πατερικῆς περιόδου;». Ὁ συγγραφεὺς τονίζει τὸ γεγονός, ὅτι παρὰ τὴν σημειωθεῖσαν παρακμὴν τῆς ἐλληνικῆς θεολογικῆς σκέψεως ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν καὶ παρὰ τὸν μακρὸν λήθαργον, ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία, ἀναγεννηθεῖσα τὸν παρελθόντα αἰῶνα, διατηρεῖ τὴν ταυτότητα πρὸς τὴν πατερικὴν σκέψιν καὶ τὰς θεμελιώδεις θεολογικὰς ἀρχάς (σ. 11). Ἀναφέρεται ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν ἵδρυσιν τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν: α) Ἀθηνῶν (1837), β) Χάλκης (1843),

γ) Σταυροῦ Ἱεροσολύμων (1845), δ) Θεσσαλονίκης (1942), ε) τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς ἐν Brookline Mass.

Μὴ ἐπιθυμοῦντες νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διαπραγματεύσιν τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ἅτινα ἐν πολλοῖς ὁρθῶς ἐκτίθενται, σημειοῦμεν μόνον ἐνταῦθα παρατηρήσεις τινάς.

1) Εἰς τὴν παράγραφον: «Ὁρησκευτικὴ κατάστασις τῆς ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος» (σ.13-16) οὐδεὶς γίνεται λόγος, δυστυχῶς, περὶ τοῦ Κων)νου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

2) Εἰς τὴν παράγραφον «Σύγχρονος ὀργάνωσις τῆς Σχολῆς» (σ. 31-34) ὁ συγγραφεὺς, ἔχων προφανῶς ὑπ' ὄψει μόνον τὰ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Δ. Μπαλάνου (Ἱστορία τῆς Θεολ. Σχολῆς Ἀθηνῶν, 1938) παρεχόμενα στοιχεῖα, ἀναφέρει ὅτι ἡ Σχολὴ ἔχει 11 τακτικὰς καὶ 5 ἐκτάκτους ἑδρας, ἐνῶ ἐὰν ἀνέτρεχεν εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Παν)μιου Ἀθηνῶν τοῦ ἔτους 1968-1969 καὶ ἐν τῇ σελίδι 145 θὰ ἀνεύρισκε: τακτικὰς ἑδρας 14 καὶ ἐκτάκτους 4.

3) Τὰ περὶ τοῦ ἀειμνήστου Γερμανοῦ Στρινοπούλου γραφόμενα εἰς τὰς σελίδας 34-36 ἠδύνατο νὰ παραλειφθῶσι, διότι ἀναφέρονται εἰς προσωπικότητα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, οὐχὶ δὲ εἰς ἱεράρχην τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἢ εἰς καθηγητὴν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς.

4) Εἰς τὴν παράγραφον: «Ἐπεμβάσεις τινὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν» (σ. 41-43) (πρόκειται περὶ ἀποφάσεων καὶ ὑπομνημάτων τῆς Θεολογ. Σχολῆς ἐπὶ γενικωτέρων ἐκκλησιαστικῶν καὶ θεολογικῶν ζητημάτων) ὁ συγγραφεὺς ἐπιλέγει 7 ζητήματα ἐκ τῶν 13, ἅτινα ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Μπαλάνου (ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 33-36), παρὰ τοῦ ὁποῦ λαμβάνει ταῦτα ἄνευ μείλας τινός. Οὐδὲν δ' ἀναφέρεται διὰ τὴν μετὰ τὸ 1933 δρᾶσιν καὶ θέσιν τῆς Σχολῆς ἐπὶ σπουδαίων ζητημάτων (π.χ. ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς Οὐνίας, ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς Παιδείας τὸ 1958 κ.ἄ.).

5) Εἰς τὰ περὶ «Περιοδικῶν καὶ δελτίων» (σ. 46) δὲν ἀναφέρεται ὁ «Ἐφημέριος».

6) Εἰς τὴν σ. 125 δὲν ἀναφέρεται ἡ β' ἔκδοσις (1959) τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ ἀειμνήστου Στεφανίδου.

7) Εἰς τὴν τελευταίαν παράγραφον, ἥτις ἀναφέρεται εἰς καθηγητὰς διορισθέντας πρὸ τοῦ 1940, δὲν μνημονεύονται οἱ καθηγηταί: Λεωνίδας Φιλιππίδης (τακτικὸς 1939), Δημ. Μωραΐτης (ἐπικουρικὸς 1939), Βασίλειος Ἐξαρχος (ἐπικουρικὸς 1939), Κων)νος Μπόνης (ἐπικουρικὸς 1939) καὶ Γεράσιμος Κονιδάρης (ἐπικουρικὸς 1939).

Πέραν τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων, ἐν τῇ ἐργασίᾳ του ταύτη ὁ πατὴρ Dumont παρουσιάζει μετὰ συντομίας καὶ σαφηνείας τὰς ἀπόψεις του περὶ τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς Θεολογίας (ἡ μελέτη δὲν καλύπτει βεβαίως πλήρως τὸν ὄρον «σύγχρονος»).

Ἐμμανουὴλ Ἰ. Κωνσταντινίδης